

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 6 (1986)

Η βιβλιοθήκη του ελληνικού φιλολογικού συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως (1863-1922)

Γιώργος Α. Γιαννακόπουλος

doi: [10.12681/deltiokms.114](https://doi.org/10.12681/deltiokms.114)

Copyright © 2015, Γιώργος Α. Γιαννακόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γιαννακόπουλος Γ. Α. (1986). Η βιβλιοθήκη του ελληνικού φιλολογικού συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως (1863-1922). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 6, 287-322. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.114>

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ
ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ (1863-1922)

Ἡ ἐποχὴ τῶν μεταρρυθμίσεων στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία (Tanzimat), ποὺ ἀποκορυφώθηκε μὲ τὸ Χάττι-Χουμαγιούν (1856), δημιούργησε τὶς προϋποθέσεις γιὰ μιὰ περίοδο ἀκμῆς στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Παράγοντες τῆς ἀνθίσης αὐτῆς τοῦ μικρασιατικοῦ πληθυσμοῦ στὸ δεύτερο ἡμῖσι τοῦ 19ου αἰώνα ἦταν ἡ ἐνίσχυση τοῦ μεταναστευτικοῦ ρεύματος ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἡ πύκνωση τῶν οἰκονομικῶν του δραστηριοτήτων καὶ οἱ νέες εὐκαιρίες πνευματικῆς ἀνάπτυξης ποὺ πρόσφεραν οἱ ὀθωμανικὲς μεταρρυθμίσεις. Ἡ «ἔκτακτος ἀληθῶς διανοητικὴ κίνησις»¹ ποὺ παρατηρεῖται ἀπὸ τὸ 1861 καὶ ἐξῆς, τῆς ὁποίας φορεῖς ἦταν ἰδίως οἱ πολυάριθμοι σύλλογοι² ποὺ δημιουργοῦνται στὶς ἐλληνικὲς κοινότητες τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικράτειας, συνέβαλε στὸν ἐπαναπροσδιορισμὸ καὶ τὴν ἐμπέδωση τῆς ἐθνικῆς αὐτογνωσίας τοῦ ἐλληνισμοῦ³. Πρωτοπόρο τέκνο τῆς πνευματικῆς αὐτῆς κίνησης ὑπῆρξε ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (Ε.Φ.Σ.Κ.)⁴,

1. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος (Ε.Φ.Σ.Κ.), τ. IB' (1877-1878), σ. 7. Τὸ ἀναφέρει ὁ Ὀδυσσεὺς Ἰάλεμος σὲ ἄρθρο γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ.

2. Μ. Γεδεών, Ἀποσημειώματα χρονογράφου 1800-1913, Ἀθήνα, 1932, σ. 190-203· Κ.Θ. Δημαρᾶς, Ἑλληνικὸς Ρομαντισμὸς, Ἀθήνα, 1982, σ. 399-402, 590-594· Κυριακὴ Μαμώνη, «Σωματειακὴ ὀργάνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μικρὰ Ἀσία», Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τ. 26 (1983), σ. 63-114.

3. Μ. Κουρουπού, «Ἡ Φίλεργος Ἑταιρεία τῆς Κωνσταντινουπόλεως», Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, τ. 5 (1984-1985), σ. 241.

4. Γιὰ τὸν Ε.Φ.Σ.Κ. βλ. Τατιάνα Σταύρου, Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. Τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας τοῦ Ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήνα, 1967· Ἀλέξανδρος Ζωηρός, «Ἀναμνήσεις. Ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ἰδίως τὸ Σταυροδρόμιον κατὰ τὸ 1870. Ἡ πόλις καὶ οἱ ἄνθρωποι. Ἡ Ἱδρυσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου», Ἡμερολόγιον τῶν Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῦ ἔτους 1906, Κωνσταντινούπολη, 1905, σ. 219-234· Ὁδ. Ἰάλεμος, «Ἡ ἱστορία τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου καὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐν

πού ιδρύθηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1861 μὲ ἐμπνευστὴ τὸν ἱατροφιλόλογο Ἡροκλῆ Βασιάδη καὶ κύριους χρηματοδότες τοὺς τραπεζίτες Γεώργιο Ζαρίφη καὶ Χρηστάκη Ζωγράφο. Ὁ σκοπὸς τοῦ συλλόγου, ὅπως προσδιορίζεται στὸν πρῶτο κανονισμό του, ἦταν περιορισμένος: «Ἡ ἔγγραφος ἢ προφορική διακοίνωσις φιλολογικῶν ζητημάτων»⁵. Ἦδη ὁμως ἀπὸ τὸ πρῶτο ἔτος ὁ σκοπὸς ἐγίνε «ἔργῳ εὐρύτερος»⁶. Τοῦτο τὸ διαπιστώνουμε –ἐκτὸς τῶν ἄλλων δραστηριοτήτων– ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς βιβλιοθήκης, τὴν ἱστορία τῆς ὁποίας θὰ προσπαθῶ νὰ περιγράψω.

I

Ὁ ἀρχικὸς κανονισμὸς τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. δὲν ἔθιγε τὸ θέμα τῆς βιβλιοθήκης. Ἀπὸ τὸν πρῶτο χρόνον τῆς λειτουργίας τοῦ Συλλόγου ὁμως, μὲ πρόταση τοῦ Βασιάδη, ἐκλέχθηκε ἐπιτροπὴ (Ἡρ. Βασιάδης, Μ. Βλάδος, Ι. Ζωγράφος), γιὰ νὰ προτείνει τὰ περιοδικὰ ποὺ κρίνονταν ἀναγκαῖα γιὰ τὴ λειτουργία του, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχαν ἐπαρκεῖς πόροι γιὰ τὴν ἀγορὰ βιβλίων⁷. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἡ βιβλιοθήκη γεννιέται μέσα ἀπὸ τὴν προσπάθεια γιὰ τὴν ἐκδόση φιλολογικοῦ περιοδικοῦ τοῦ Συλλόγου. Ἐτσι τὸν Μάιο τοῦ 1863 ὁ εἰσηγητὴς τῆς προκαταρκτικῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ἐκδόση τοῦ περιοδικοῦ Σταυράκης Ἀριστάρχης ἀναφέρει ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ

Τουρκία ἐνεργείας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους», *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΙΒ' (1877-1878), σ. 6-19· G. Chassiotis, *L'instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu' à nos jours*, Παρίσι, 1881, σ. 443-463· Ἡρ. Βασιάδης, «Ἐκθεσις τῶν ἔργων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου», *Συνέδριον τῶν Ἑλληνικῶν Συλλόγων. Πρακτικὰ τῆς Πρώτης αὐτοῦ συνόδου συγκροτηθείσης ἐν Ἀθήναις ἐν εἴ 1879*, Ἀθήνα, 1879, σ. 101-156· Χρήστος Γ. Πανταζίδης, «Βραχεῖα ἐκθεσις τῆς παιδαγωγικῆς δράσεως τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου (1861-1904)», *Ἡμερολόγιον τῶν Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων τοῦ ἔτους 1905*, Κωνσταντινούπολη, 1904, σ. 122-125· Χρήστος Γ. Πανταζίδης, «Συνοπτικὴ ἐκθεσις τῶν κατὰ τὴν πενητηκονταετηρίδα (1861-1911) τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Πεπραγμένων», *Ε.Φ.Σ.Κ. Πεντηκονταετηρίς 1861-1911. Παράρτημα τοῦ ΙΔ' τόμου*, Κωνσταντινούπολη, 1920, σ. 53-66. *Λογοδοσία Μηνῶ Αἰθνετοπούλου, προέδρου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου*, Ἀθήνα, 1972· Κυριακὴ Μαμώνη, «Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Βενιζέλος καὶ ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφή. (Ἀπὸ τὸ ἄρχειο Κ. Μισαηλίδου)», *Δελτίο ΚΜΣ*, τ. 4 (1983), σ. 277-297.

5. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. Α' (1863-1864), σ. ε'.

6. *Συνέδριον τῶν Ἑλληνικῶν Συλλόγων*, σ. 102.

7. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. Α' (1863-1864), σ. 37. Ἡ Ἐπιτροπὴ πρότεινε τὰ περιοδικὰ *Revue des Deux Mondes*, *Journal des Debats*, *Revue Germanique*, *Allgemeine Zeitung*, στὰ ὁποῖα προστέθηκε καὶ ἡ *Bibliographie Annuelle*.

«συναισθανομένη την έλλειψιν δημοσίας βιβλιοθήκης προτείνει διορισμόν βιβλιοθηκαρίου, πρὸς ὃν νὰ ἐγχειρίζῃ ἕκαστον μέλος ἀριθμόν τινα βιβλίων καὶ οὕτω βαθμηδὸν νὰ καταρτισθῇ πλουσία ὀπωσοῦν βιβλιοθήκη»⁸. Σύμφωναν μὲ τὸν κανονισμόν γιὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ περιοδικοῦ⁹, ἡ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ ἐκλέγει ἕνα ἀπὸ τὰ μέλη της ὡς βιβλιοθηκάριο. Ἔτσι, ἐν μέρει ἄτυπα καὶ κάπως παρεμπιπτόντως, διευρύνθηκε ἡ δραστηριότητα τοῦ Συλλόγου σὲ ἕνα χῶρο ποῦ ἔμελλε νὰ ἀποβῆ ἕνα ἀπὸ τὰ μεγάλα κεφάλαια τῆς ἱστορίας του.

Ἡ ζωὴ τῆς βιβλιοθήκης ἄρχισε μὲ τὶς προσφορὰς τῶν μελῶν τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. Θεόδωρου Ζωγράφου (ἕξι τόμοι βιβλίων)¹⁰ καὶ Γεωργίου Ζαρίφη (2000 φράγκα γιὰ τὴν ἀγορὰ βιβλίων)¹¹. Σύντομα ἀκολούθησε πρόταση ἀπὸ τὸν γνωστὸ γάλλο ἑλληνιστὴ Brunet de Presle γιὰ ἀνταλλαγὴ τῆς *Société Imperiale des Antiquaires de France* μὲ τὸ περιοδικὸ τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. Τὴν πρόταση αὐτὴ «ὁ Σύλλογος ἄσμενος ἐδέξατο»¹².

Ὁ νέος κανονισμὸς¹³, ποῦ ψηφίστηκε τὸ 1864, διεύρυνε τοὺς στόχους τοῦ Συλλόγου καὶ θεσμοθέτησε τὴν ὑπαρξὴ τῆς βιβλιοθήκης. Ὁ σκοπὸς πλέον τοῦ Συλλόγου ὀρίζεται ὡς «ἡ ἐν γένει καλλιέργεια τῶν γραμμάτων», ποῦ θὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ ἐπιστημονικὰ ἀνακοινώσεις, μὲ τὴν ἔκδοσιν τοῦ περιοδικοῦ, μὲ τὴ σύσταση δημοσίας βιβλιοθήκης καὶ ἀναγνωστηρίου, μὲ δημοσία μαθήματα, μὲ βραβεῖα. Μὲ τὸν νέο κανονισμόν ἀναβαθμίζεται ἡ θέση τοῦ βιβλιοθηκαρίου, ἀφοῦ ἐκλέγεται ἀπὸ τὰ μέλη ὡς ἕνας ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ κοσμήτορες ποῦ ἀποτελοῦν τὴ διοίκησιν τοῦ Συλλόγου. Τὰ καθήκοντά του εἶναι νὰ φροντίζει γιὰ τὴν αὔξησιν καὶ καλὴ διατήρησιν τῆς βιβλιοθήκης καὶ τοῦ ἀναγνωστηρίου, νὰ καταρτίζει τὸν κατάλογο καὶ νὰ δανεῖζει βιβλία στὰ μέλη τοῦ Συλλόγου. Ἡ διάρκεια τοῦ δανεισμοῦ ἦταν ἕνας μῆνας, μὲ τὴν ὑποχρέωσιν ἀντικατάστασης τοῦ βιβλίου σὲ περίπτωσιν φθορᾶς ἢ ἀπώλειας. Στὸ ἄρθρο 27 δηλώνεται ἡ πρόθεσιν νὰ γίνῃ ἡ βιβλιοθήκη δημοσία, «ὅταν πλουτίσῃ ἀρκούντως καὶ ἀξίως τῆς μεγαλοπόλεως». Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ὁ Σύλλογος δέχεται ἑκτακτες προσφορὰς «πρὸς αὔξησιν τῆς βιβλιοθήκης», καὶ μάλιστα γίνεται καὶ σχετικὴ ἀνακοίνωσιν στὶς ἐφημερίδες, ὕστερα ἀπὸ πρότασιν τοῦ Βασιάδη¹⁴.

8. Ὁ.π., σ. 37.

9. Ὁ.π., σ. 8'.

10. Ὁ.π., σ. 195.

11. Ὁ.π., σ. 285.

12. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Β' (1864-1865), σ. 124.

13. Ὁ.π., σ. 128-131.

14. Ὁ.π., σ. 260.

Μετά την ψήφιση του νέου κανονισμού και για τρεις συνεχείς θητείες στο αξίωμα του βιβλιοθηκαρίου εκλέγεται ο έμπορος Έμμανουήλ Καμάρας. Πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι σε όλη τη διάρκεια της λειτουργίας της βιβλιοθήκης, τις τύχες της διαχειρίστηκαν άνθρωποι διακεκριμένοι στον πνευματικό στίβο, με πρώτο τον Έροκλη Βασιάδη, ή θητεία του οποίου ως βιβλιοθηκαρίου (1869-70) δείχνει τη σημασία που απέδιδε στη βιβλιοθήκη ο κορυφαίος των εταίρων. Οί υπεύθυνοι της βιβλιοθήκης στη διάρκεια της περιόδου 1864-1912 αναφέρονται στον πίνακα Ι (σελ. 315).

Ο πρόεδρος Σπυρίδων Μαυρογένης στον απόλογοισμό των πεπραγμένων της θητείας του τον Μάιο του 1864 αναφέρει, ότι οί προσφορές επέτρεψαν στον Σύλλογο να καταρτίσει κατάλογο βιβλίων και να αναθέσει την αγορά αυτών στον εταίρο Στέφανο Καραθεοδωρή, στο Βερολίνο¹⁵. Χάρη στις δωρεές λοιπόν ή βιβλιοθήκη πλουτίζεται και στις 20 Ίανουαρίου του 1869 αποφασίζεται ή χρήση της «παρά παντός φιλομαθούς», ενώ παράλληλα δημιουργείται και δημόσιο άναγνωστήριο¹⁶, για τó όποιο έκδηλώνουν έμπρακτα τó ενδιαφέρον τους πολλοί δωρητές¹⁷. Πολλοί επίσης εκδότες εφημερίδων και περιοδικών από την Πόλη, την Άθήνα, τη Σμύρνη, την Τεργέστη, στέλνουν στο άναγνωστήριο δωρεάν τά φύλλα των εκδόσεών τους¹⁸, υπογραμμίζοντας έτσι την πνευματική άκτινοβολία του Έλληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως.

Ένώ λοιπόν είχε άρχισει να λειτουργεί τó δημόσιο άναγνωστήριο και ή βιβλιοθήκη άριθμούσε περίπου 1900¹⁹ τόμους, βρήκε τον Σύλλογο ή «δεινή του Πέρα πυρκαιά»²⁰, που στις 25 Μαΐου 1870 κατέκαυσε όλο τó Σταυροδρόμι και έκλεισε την αύλαία της πρώτης περιόδου της Ιστορίας του Ε.Φ.Σ.Κ.

15. Ό.π., σ. 255.

16. Ε.Φ.Σ.Κ. *Τά περισωθέντα*, τ. Δ' (1865-1870), σ. 235. Οί ήμέρες και ώρες ήταν Τρίτη και Παρασκευή 9 π.μ.-3 μ.μ. Άργότερα προστέθηκε και ή Κυριακή.

17. Για την αγορά περιοδικών προσφέρουν από 100 φράγκα οί Κ. Καραπάνος, Θ. Γιάνναρος, Λ. Χρυσοβελώνης, Δ. Καλλίνικος. Ένώ 500 φράγκα προσέφερε ό Χ. Ζωγράφος.

18. Προσφέρονται δωρεάν τά άθηναϊκά περιοδικά *Πανδώρα* και *Ίλισσός* όπως και οί εφημερίδες *Κλειό*, *Ήμέρα* (Τεργέστης), *Μέλλον*, *Μέριμνα* και *Έσσημερίς των Φιλομαθών* (Άθήνας), *Νεολόγος*, *Έπτάλοφος*, *Άνατολικός Άστήρ*, *Όμόνοια*, *Κωνσταντινούπολις* και *Φάρος του Βοσπόρου* (Κωνσταντινούπολης), *Άμάλθεια* (Σμύρνης), *Λαοί Νεαπόλεως*.

19. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Γ' (1875-1876), σ. 177.

20. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Ε' (1870-1871), σ. 133. Προφανώς στην πυρκαιά αυτή καταστράφηκαν τά αντίτυπα του νεοεκδομένου Γ' τόμου του περιοδικού, που σήμερα σπανίζουν. Στη βιβλιοθήκη του Κ.Μ.Σ. υπάρχει πλήρης σειρά του περιοδικού, στην όποία περιλαμβάνεται και φωτοτυπία του Γ' τόμου.

‘Ο άπολογισμός της καταστροφής ύπηρξε θλιβερός. Νά πώς περιγράφει ό πρόεδρος Σταυράκης ‘Αριστάρχης στις 4 ‘Ιουλίου 1870 τήν άπόλεια τής βιβλιοθήκης: «Πού νύν ή πολύτιμος του συλλόγου βιβλιοθήκη, ήτις συγκροτηθεΐσα έκ διαφόρων προσφορών και συνδρομών ήτο κοινόν παντί τῷ προσερχομένῳ ένδιαιτίμα και έδεικνυεν όπόσην στοργήν και άγάπην έτρεφε ή τών λογίων και φιλομούσων άνδρων όμάς πρός τό ήμέτερον σωματεΐον»²¹. ‘Η άγάπη αύτή και ή στοργή έκδηλώνεται έμπρακτα, άφοϋ πλήθος προσφορών συντελοϋν στήν άμεση άνασύσταση τής βιβλιοθήκης. Τό Πανεπιστήμιο ‘Αθηνών ύπόσχεται 10.000 δρχ. και άντίτυπα διπλῶν βιβλίων. ‘Ο «‘Εν ‘Αθήναις Σύλλογος πρός Διάδοσιν τών ‘Ελληνικών Γραμμάτων» προσφέρει 2000 δρχ., οί άθηναικοί σύλλογοι «Βύρων» και «Παρνασσός», άλλά και οί: Λουκία Καραθεοδωρή, Α.Ρ. Ραγκαβής, Ν. Δραγούμης, Κ. Καλλιάδης, Α. Βερναρδάκης, Κ. Σάθας σπεύδουν νά συνεισφέρουν μεταξύ τών πρώτων²². Τό προεδρείο άναλαμβάνει τή φροντίδα τής άναδιοργάνωσης τής βιβλιοθήκης, στέλνοντας έγκυκλίους πρός κάθε κατεύθυνση, στίς όποιες δηλώνει τήν πρόθεση νά δημιουργηθεΐ βιβλιοθήκη, πού θά χρησιμεϋει «ούχι διά τά μέλη άποκλειστικῶς άλλά γενικῶς διά τό δημόσιον και τούτο μάλιστα έν μεγαλουπόλει ένθα έπαισθητοτέρα ή σπάνις βιβλίων και βιβλιοθηκῶν όσημέραι καθίσταται»²³. ‘Η τελευταία διαπίστωση –πού έπαναλαμβάνεται συχνά– δείχνει τό μεγάλο κενό πού ύπήρχε στήν πνευματική ζωή τής Πόλης και τό όποιο φιλοδοξούσε νά καλύψει ή βιβλιοθήκη του Ε.Φ.Σ.Κ.

Τόν ‘Ιούνιο του 1871 ό κανονισμός²⁴ άναθεωρεΐται και ό Σύλλογος «καθίσταται ούχι πλέον ‘Ελληνικός άλλά Πανελλήνιος περιβαλῶν διά τών πνευματικῶν αύτου ένεργειῶν άπάσας τάς έπαρχίας τής ‘Οθωμανικής άυτοκρατορίας ένθα κατοικοϋσι ‘Ελληνες ή ‘Ορθόδοξοι...»²⁵. ‘Αλλά και ώς πρός τή βιβλιοθήκη έχουμε κάποιες άλλαγές. ‘Ο ύπεύθυνος για τή λειτουργία τής κοσμητορας –πού είναι και ύπεύθυνος για τήν όργανοθήκη και τίς άρχαιολογικές συλλογές– όνομάζεται πλέον «βιβλιοφύλαξ» και στο τέλος του «συλλογικού έτους»²⁶ συντάσσει έκθεση περι τής κατα-

21. ‘Ο.π., σ. 133.

22. ‘Ο.π., σ. 134, 187.

23. ‘Ο.π., σ. 188.

24. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΣΤ’ (1871-1872), σ. γ’-τ’.

25. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΙΒ’ (1877-1878), σ. 13.

26. Τό «συλλογικό έτος» άρχιζε τήν πρώτη Κυριακή του Μάϊου και τελείωνε τήν ίδια ήμέρα του έπομένου έτους, όποτε γινόταν πανηγυρική συνεδρίαση, στήν όποία ό πρόεδρος διάβαζε τόν άπολογισμό τής δράσης του Συλλόγου.

στάσεως αὐτῶν. Στὸ νέο κανονισμό ἐπίσης δηλώνεται ὁ δημόσιος χαρακτήρας τῆς βιβλιοθήκης καὶ τοῦ ἀναγνωστηρίου καὶ προβλέπεται νὰ ὑπάρχει στὸν προϋπολογισμό κάποιο χρηματικὸ ποσὸ γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς βιβλιοθήκης.

Πέρα ἀπὸ ὅλα αὐτά, ἡ βιβλιοθήκη ἀντιμετώπιζε ἀντικειμενικὲς δυσκολίες, ἀφοῦ ἡ ἔλλειψη χώρου (ὁ Σύλλογος στεγάστηκε ἀρχικὰ στὴν ἑλληνικὴ σχολὴ τῆς Παναγίας τοῦ Γαλατᾶ καὶ κατόπιν στὸν τουρκικὸ ἱατρικὸ σύλλογο)²⁷ ἐμπόδιζε τὴ συστηματικὴ ὀργάνωσή της. Παρ' ὅλα αὐτά, καταρτίστηκαν κατάλογοι, ἀλφαβητικὸς καὶ δωρεῶν, ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Λιούμα, βιβλιοφύλακα τὸ 1872-73²⁸. Σὲ ὅλο τὸ χρονικὸ διάστημα 1871-75 ἀνακοινώθηκαν σημαντικὲς δωρεὲς βιβλίων καὶ χρημάτων, ποὺ πλούτισαν τὴ βιβλιοθήκη²⁹. Ὁ ἀριθμὸς τῶν τόμων της εἶχε φθάσει τὸ 1873 τοὺς 2000 (μαζὶ μὲ αὐτοὺς ποὺ ἀγοράστηκαν ἀπὸ τὴ Γαλλία καὶ τὴ Γερμανία)³⁰ καὶ σύμφωνα μὲ τὸν ἰσολογισμό τοῦ ταμείου ἡ ἀξία της ἀνερχόταν σὲ 350 Λ.Τ.³¹.

II

Ἡ περίοδος 1874-75 ἀπέτελεσε σημεῖο καμπῆς γιὰ τὴν πορεία τῆς βιβλιοθήκης, ἀφοῦ τότε ὀλοκληρώθηκε ἡ μεταφορὰ της στὸ νέο «περικαλλές» κτήριο τοῦ Συλλόγου, ποὺ εἶχε ἐγκαινιασθεῖ μὲ κάθε ἐπισημότητα στὶς 13 Μαΐου τοῦ 1873. Ὁ Γεώργιος Χασιάτης³², ἰδρυτῆς καὶ καθηγη-

27. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. Ε' (1870-1871), σ. 135.

28. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. Ζ' (1872-1873), σ. 302.

29. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε ὅτι χρήματα γιὰ τὴν ἀγορὰ βιβλίων προσφέρουν οἱ: Γ. Κορωνιὸς (200 Λ.Τ.), Θ.Α. Μαυρογορδάτος (100 Λ.Τ.), Ν. Κρικιότσος (50 Λ.Τ.), «Ἐν Παρισίῳ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν» (200 Λ.Τ.) καὶ ὁ Θ. Κοσοῦδης 50 Λ.Τ. γιὰ τὴν ἀγορὰ βιβλιοθηκῶν. Βιβλία δωρίζουν: ὁ βιβλιοπώλης Ι. Παπάδης (127 τόμοι), ὁ ὁμογενὴς στὸ Παρίσι Β. Ἡλιάδης (79 τόμοι), ὁ πρεσβευτῆς τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας στὸ Βερολίνο Ἰωάννης Ἀριστάρχης (166 τόμοι τῆς Ἑλληνικῆς Πατρολογίας ποὺ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Migne), ὅπως καὶ τὰ μέλη τοῦ προαναφερθέντος Παρισίνοῦ συλλόγου Ε. Legrand, Brunet de Presle, E. Egger, Beube καὶ Nisard.

30. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. Ζ' (1872-1873), σ. 301.

31. *Ὁ π.*, σ. 328.

32. Ὁ Γεώργιος Χασιάτης γεννήθηκε στὴ Βίτσα τῆς Ἠλείου τὸ 1842 καὶ σπούδασε φιλολογία στὴν Ἀθήνα. Ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τοῦ ἑλληνικοῦ Λυκείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1869) καὶ διετέλεσε γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα γενικὸς γραμματεὺς τοῦ *Ε.Φ.Σ.Κ.* Τὸ 1880 ἐγκαταστάθηκε στὸ Παρίσι καὶ ἐργάστηκε ὡς δάσκαλος τῶν παιδιῶν τοῦ Χ. Ζωγράφου. Ἀνάμεσα στὰ ἔργα του συγκαταλέγεται τὸ *L' instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu'à nos jours*, Παρίσι, 1881.

της του ἑλληνικοῦ Λυκείου Κωνσταντινουπόλεως, ἀνέλαβε βιβλιοφύλακας τὴν κρίσιμη ἐκείνη χρονιά καὶ ἔφερε νέες ἀπόψεις-προτάσεις γιὰ τὸν τρόπο λειτουργίας καὶ τὶς ἐπιδιώξεις τῆς βιβλιοθήκης. Σὲ αὐτὸν ὀφείλεται ἡ σύνταξη τοῦ πρώτου κανονισμοῦ τῆς βιβλιοθήκης καὶ τοῦ ἀναγνωστηρίου³³. Τὸ κείμενο παρατίθεται στὴ συνέχεια:

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ

Ἄρθρ. 1. Ἡ τοῦ Ἑλλην. Φιλολογικοῦ Συλλόγου Βιβλιοθήκη ἐστὶ πρὸς χρῆσιν τῶν μελῶν καὶ τοῦ Δημοσίου κατὰ τὸ 62 ἄρθρον τοῦ Κανονισμοῦ.

Ἄρθρ. 2. Πᾶν μέλος τοῦ Συλλόγου, ἅμα τῇ ἐγγραφῇ αὐτοῦ ὡς τοιούτου, πέμπει, εἰ δυνατόν, τῇ βιβλιοθήκῃ τὰ ἑαυτοῦ συγγράμματα.

Ἄρθρ. 3. Πάντα τὰ τοῦ Συλλόγου βιβλία ἐντυπὰ τε καὶ χειρόγραφα ἔσωθεν μὲν καὶ ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ φέρουσι τὴν σφραγίδα τοῦ Συλλόγου, ἔξωθεν δὲ τὸν ἀριθμὸν τῆς ταξινομήσεως καὶ τὰ γράμματα τάδε «Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος».

Ἄρθρ. 4. Ὁ Βιβλιοφύλαξ κρατεῖ βιβλίον εἰσόδου καὶ ἐξόδου, κατάλογον ἐπιστημονικὸν καὶ ἀλφαβητικόν.

Ἄρθρ. 5. Παντὸς βιβλίου τὸ πρῶτον εἰσαγομένου ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ, ὁ Βιβλιοφύλαξ ἀποστέλλει τῷ Γεν. Γραμματεῖ τὴν δέουσαν ἀπόδειξιν παραλαβῆς, ἣτις καὶ κατατίθεται ἐν τοῖς ἀρχείοις. Παραλαμβάνων δὲ τὴν βιβλιοθήκην καὶ παραδίδων τῷ διαδόχῳ κατὰ τὰς ἀρχαιρεσίας ποιεῖ τὴν νενομισμένην πρᾶξιν, εἰς ἣν μετέχουσι καὶ πάντες οἱ λοιποὶ κοσμητορες κατὰ τὸ 10ον ἄρθρον τοῦ Κανονισμοῦ.

Ἄρθρ. 6. Ἡ Βιβλιοθήκη ἐστὶ ἀνοικτὴ καθ' ἐκάστην ἐκτὸς τῶν Κυριακῶν καὶ τῶν ἑορτῶν ἀπὸ τῆς 10-11 Π.Μ. καὶ ἀπὸ τὰς 1-4 Μ.Μ.

Ἄρθρ. 7. Οἱ τὴν βιβλιοθήκην ἐπισκεπτόμενοι ἢ μελετήσοντες ἐντὸς αὐτῆς ἐγγράφουσι τὸ ἑαυτῶν ὄνομα καὶ τὸ παρ' αὐτῶν ζητούμενον σύγγραμμα ἐν ἰδίῳ βιβλίῳ· ἐν δὲ τῷ τέλει τοῦ ἔτους ὁ Βιβλιοφύλαξ ποιεῖ περὶ τούτων τὸν δέοντα λόγον.

Ἄρθρ. 8. Τῶν προσερχομένων τὰ μὲν μέλη λαμβάνουσι πρὸς ἀνάγνωσιν οἶον ἂν ζητήσωσι βιβλίον ἐκ τῶν ὑπαρχόντων, ἀποχωροῦντα δὲ παραδίδουσι τοῦτο τῷ βιβλιοφύλακι· τὰ δὲ μὴ μέλη δέον νὰ φέρωσιν εἰσιτήριον βιβλιοθήκης κεκυρωμένον ταῖς ὑπογραφαῖς τοῦ Προέδρου τοῦ Συλλόγου καὶ τοῦ Γεν. Γραμματέως καὶ φέρον τὴν σφραγίδα τοῦ Συλλόγου.

33. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Θ' (1874-1875), σ. 213-215.

ΓΙΩΡΓΟΣ Α. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Ἄρθρ. 9. Οἱ ἀλλοδαποὶ γίνονται δεκτοὶ τῇ συστάσει ἐνὸς τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου καὶ τῶν οἰκείων πρέσβεων.

Ἄρθρ. 10. Τὰ μέλη καὶ αἱ Ἐπιτροπαὶ δύνανται νὰ λαμβάνωσι κατ' οἶκον διὰ διπλοτύπου βιβλία, ἐπιστροφόμενα ἐντὸς δεκαπενθημερίας. Τὸν δὲ μὴ ἐκπληρῶντα τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην ὁ Βιβλιοφύλαξ καταγγέλλει εἰς τὸν Σύλλογον, ὅστις ἀποφασίζει περὶ τοῦ πρακτέου.

Ἄρθρ. 11. Οὐδεὶς δύνανται ἐντὸς τῆς αὐτῆς δεκαπενθημερίας νὰ δανεισθῇ πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς καὶ ἕτερα βιβλία.

Ἄρθρ. 12. Ἡ χρῆσις τῆς μελάνης ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ ἀπαγορεύεται αἱ δὲ σημειώσεις λαμβάνονται διὰ τοῦ μολύβδου.

Ἄρθρ. 13. Πᾶν μέλος κατέχον πέραν τῆς ὀρισμένης προθεσμίας βιβλίον τι τοῦ Συλλόγου πρὸς ἀνάγνωσιν θεωρεῖται ὀφειλέτης αὐτοῦ καὶ τῆς ἀξίας του.

Ἄρθρ. 14. Ὁ Βιβλιοφύλαξ κατὰ τὴν ἀπόδοσιν ἐπίστησι τὴν προσοχὴν αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῶν ἐντὸς τοῦ βιβλίου.

Ἄρθρ. 15. Εἰς τὸ τέλος ἐκάστου Συλλογικοῦ ἔτους πάντες οἱ ἔχοντες βιβλία ὀφείλουσι πρὸ δεκαπέντε ἡμερῶν νὰ ἐπιστρέψωσι ταῦτα.

Ἄρθρ. 16. Κατὰ τὰς ἀρχαιρεσίας ἐκλέγεται καὶ ἐπιμελητὴς τῆς Βιβλιοθήκης καὶ τοῦ Ἀναγνωστηρίου, ὅστις μετὰ τοῦ Βιβλιοφύλακος συνεννοούμενος καὶ ἀναπληρῶν αὐτὸν ἀπόντα, ἐποπτεύει καὶ ἐπιστατεῖ ἐντὸς τῆς Βιβλιοθήκης καὶ τοῦ Ἀναγνωστηρίου.

Ἄρθρ. 17. Τὸ καπνίζειν καὶ αἱ συνομιλίας ἀπαγορεύονται αὐστηρῶς ἐντὸς τῆς Βιβλιοθήκης.

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΡΙΟΥ

Ἄρθρ. 1. Τὸ ἀναγνωστήριον τοῦ Συλλόγου, ἐν ᾧ εὐρίσκονται ἔφημερίδες ἑλληνικαὶ καὶ ξένοι, περιοδικὰ καὶ βιβλιογραφικὰ δελτία, ἐστὶν ἀνοικτὸν καθ' ἐκάστην ἀπὸ τῆς 1-4 Π.Μ. καὶ ἀπὸ τῆς 8-11 Μ.Μ.

Ἄρθρ. 2. Τῶν προσερχομένων τὰ μὲν μέλη τοῦ Συλλόγου γίνονται δεκτὰ ἄνευ εἰσιτηρίου, τὰ δὲ μὴ τοιαῦτα δέον νὰ φέρωσι τοιοῦτον τῇ ὑπογραφῇ τοῦ Προέδρου καὶ τοῦ Γεν. Γραμματέως κεκυρωμένον.

Ἄρθρ. 3. Οὐδεμία ἔφημερίς ἢ περιοδικὸν ἐξέρχεται τοῦ Ἀναγνωστηρίου, τὰ δὲ ἀναγινωσκόμενα κατατίθενται ἐν ἐπὶ τούτῳ παρεσκευασμέναις θήκαις.

Ἄρθρ. 4. Πίναξ ἀνηρημένος ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ἀναγνωστηρίου δηλοῖ ἀλφαβητικῶς τὰ περιοδικὰ καὶ τὰς ἔφημερίδας, ἅσπερ κατέχει, ἕτερος δὲ τοὺς δωρητὰς αὐτῶν.

Ἄρθρ. 5. Πίναξ ἰδιαίτερος τῶν τῆς ἡμέρας περιοδικῶν καὶ ἔφημερίδων ἀναρτᾶται καθ' ἐκάστην ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ἀναγνωστηρίου.

Ἄρθρ. 6. Τὰ διὰ τὰς Ἐπιτροπὰς ὀρισμένα περιοδικὰ παραχωροῦνται αὐταῖς,

ἀν ζητηθῶσιν ὀκτὼ ἡμέρας μετὰ τὴν ἐν τῷ Ἐργαστηρίῳ κατάθεσιν.

Ἄρθρ. 7. Τὸ καπνίζεῖν καὶ αἱ συνομιλίας ἀπαγορεύονται αὐστηρῶς ἐντὸς τῆς αἴθουσας.

Στὴν ἔκθεσή του, στὸ τέλος τοῦ «συλλογικοῦ ἔτους», ὁ Χασιώτης ἀποδίδει ὅλες τὶς ἐργασίες πού ἐγίναν στὴ βιβλιοθήκη στὸν νεοεκλεγέντα ἐπιμελητὴ Ἐμμανουὴλ Καμάρα. Ἐργασίες καθόλου εὐκαταφρόνητες, ἀφοῦ ὅλα τὰ βιβλία (2475 τόμοι) τοποθετήθηκαν θεματικὰ στὰ ράφια καὶ ἐτοιμάσθηκε ἐπιστημονικὸς κατάλογος καὶ εὔρετήριο³⁴. Ὁ Χασιώτης ἐπισημαίνει τὴν ἔλλειψη σημαντικῶν φιλολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων καὶ τονίζει ὅτι «ἡ ὑπάρχουσα βιβλιοθήκη εἶναι σμικρά, δεῖται δὲ σπουδαιότερας ἀναπτύξεως ἵνα καταστῆ ἀξία τοῦ μεγάλου ὀνόματος τοῦ Συλλόγου καὶ τῆς πόλεως ἐν ἣ ἀνακεκήρυκται δημοσία. Ἄν θέλωμεν ὁ τοῦ Συλλόγου φιλολογικὸς σκοπὸς νὰ εὐδοκιμῇ... ἔχομεν ἀνάγκην βιβλιοθήκης περιλαμβανούσης τὰ πρὸς τοῦτο τουλάχιστον ἀρμοδιώτερα συγγράμματα». Προτείνει ἐπίσης τὴν ἔκδοση «δελτίου βιβλιογραφικοῦ περιλαμβάνοντος τὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ ἐκδιδόμενα συγγράμματα»³⁵.

Στὴ συνεδρίαση τῆς 9ης Φεβρουαρίου 1876 ἡ βιβλιοθήκη κηρύχθηκε δημόσια³⁶. Οἱ 4000 τόμοι καὶ τὰ σαράντα πέντε χειρόγραφα τῆς εἶχαν τακτοποιηθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἀπόστολο Λιούμα, Φίλιππο Τάγη καὶ Θεμιστοκλῆ Σαλτέλη, οἱ ὅποιοι ἔφεραν μιὰ νέα ἀντίληψη στὴν ὀργάνωση τοῦ ὕλικου προτείνοντας τὴ σύνταξη εὔρετηρίου μὲ κινητὰ δελτία: «Τὸ σχέδιον τοῦτο συνίσταται εἰς θυρίδας κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν, ἐν αἷς εἰσὶ φύλλα ἔντυπα φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ βιβλίου, τὸν ἀριθμὸν αὐτοῦ, τὸν ἀριθμὸν τῆς θήκης καὶ τῆς θυρίδος εἰς ἣν εὐρίσκεται»³⁷.

Ὁ καθηγητὴς Θεμιστοκλῆς Σαλτέλης θὰ εἶναι ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς βιβλιοθήκης γιὰ τὰ ἐπόμενα ἕξι χρόνια (1876-1882), ἐκτὸς ἐνὸς ὀλιγόμηνου διαλείμματος. Ἡ θητεία τοῦ Σαλτέλη συμπίπτει μὲ ὕφεση στὴν ἀνάπτυξη

34. Ὁ.π., σ. 248-249.

35. Ὁ.π., σ. 249-250.

36. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Γ' (1875-1876), σ. 157. Ἡ βιβλιοθήκη θὰ ἔμενε ἀνοικτὴ κάθε Τρίτη καὶ Παρασκευῇ, 12-4 μ.μ., ἐπιτηρούμενη ἀπὸ τὸν ἑμμισθο ὑπάλληλο Α. Μαυράκη.

37. Ὁ.π., σ. 176.

της βιβλιοθήκης, πού ὁ ἴδιος ἀποδίδει στὴ «γενικὴν περὶ ἡμᾶς πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν καχεξίαν»³⁸. Οἱ προσφορὲς³⁹ ἐλαττώνονται, μὲ ἀποκορύφωμα τὴν περίοδο 1877-78, ὅταν εἰσάγονται μόνο 46 τόμοι⁴⁰. Ἄλλὰ καὶ οἱ ἀναγνώστες δὲν τιμοῦν τὴ βιβλιοθήκη, ἀφοῦ ἐλάχιστοι τὴν ἐπισκέπτονται. Τὴν περίοδο μάλιστα 1878-79 «ἡ φωνὴ αὐτῆς οὐδὲ ἓνα προσεيلκύσατο ἔραστήν»⁴¹.

Ἡ κατάσταση ἀλλάζει –τουλάχιστον στὸ θέμα τῶν προσφορῶν– τὸ 1878-79, χάρις στὶς προσπάθειες τοῦ προέδρου Ὀδυσσεᾶ Ἰάλεμου, πού ἀπευθύνει ἐπιστολὲς σὲ ξένα ἰδρύματα καὶ λογίους ζητώντας τὴ συνδρομὴ τους. Ἡ ἀνταπόκριση ὑπῆρξε πραγματικὰ ἀξιοσημείωτη (εἰσάγονται 1234 τόμοι)⁴² καὶ σὲ αὐτοὺς πού προσέφεραν βιβλία συμπεριλαμβάνονται: Τὰ ὑπουργεῖα παιδείας τῆς Ἑλλάδας, τῆς Ρωσίας, τῆς Γαλλίας, οἱ ἀκαδημίες τοῦ Μονάρχου καὶ τῆς Χριστιανίας Σουηδίας⁴³, ἡ βασιλικὴ βιβλιοθήκη τῆς Στουτγάρδης, τὰ βιβλιοπωλεῖα Κ. Βίντερ (Heidelberg), Κ. Κράββε (Στουτγάρδη), Hachette καὶ Levy (Παρίσι), Κορομηλᾶ (Ἀθήνα)⁴⁴. Πολλὲς ἀπὸ τίς παραπάνω προσφορὲς ὀφείλονται στὶς προσπάθειες τῶν ἐλλήνων πρεσβευτῶν πού ὑπηρετοῦσαν στὶς μεγάλες δυτικὲς πρωτεύουσες. Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειώσουμε ὅτι οἱ ἑλληνοθωμανοὶ⁴⁵ διπλωμάτες, στὴ διαρκὴ προσπάθειά τους γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς βιβλιοθήκης, βρῖσκουν συνεργούς τους συναδέλφους τους τοῦ ἄλλου ἔθνικοῦ κέντρου, τῆς Ἀθήνας. Τὰ παραπάνω ἀναφέρονται στοὺς πρεσβευτὲς τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας Γρηγόριο Ἀριστάρχη (Οὐάσινγκτον), Ἰωάννη Ἀριστάρχη (Βερολίνο), Στέφανο Καραθεοδωρῆ (Βρυξέλλες), καὶ αὐτοὺς τῆς

38. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΙΑ' (1876-1877), σ. 179.

39. Στὶς ἐλάχιστες προσφορὲς περιλαμβάνεται τὸ κληροδότημα τοῦ καθηγητοῦ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς Σκαρλάτου Βιλκίου (120 τόμοι). Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειώσουμε τὸ διαρκὲς ἐνδιαφέρον τοῦ Χ. Ζωγράφου, πού στὸ διάστημα 1870-78 προσέφερε γιὰ τὴ βιβλιοθήκη καὶ τὸ ἀναγνωστήριο 5080 φράγκα. Βλ. G. Chassiottis, *L'instruction publique chez les Grecs*, σ. 445, σημ. (1).

40. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΙΒ' (1877-1878), σ. 127.

41. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΙΑ' (1876-1877), σ. 180.

42. Στὸν ἀριθμὸ περιλαμβάνονται καὶ 51 τόμοι τῶν Ἀτάκτων τοῦ Κοραῆ, πού ἀγόρασε ὁ Σύλλογος μὲ χρήματα πού μαζεῦτηκαν μὲ ἔρανο.

43. Ἡ Χριστιανία εἶναι τὸ σημερινὸ Ὄσλο, πού τότε ἀνήκε στὸ βασίλειο τῆς Σουηδίας.

44. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΙΓ' (1878-1879), σ. 181-182.

45. Ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Ἀλέξη Ἀλεξανδρῆ στὸ ἄρθρο του «Οἱ Ἕλληνες στὴν ὑπηρεσία τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε.*, τ. 23 (1980), σ. 365-404.

Ἑλλάδας, Ἀλέξανδρο Ρ. Ραγκαβῆ (Βερολίνο) καί Ἰωσήφ Τούνα (πρόξενο στὴν Καρλσρούη).

Ἡ ἔκρηξη αὐτῆ τῶν προσφορῶν ἀνάγκασε τὸν Σύλλογο νὰ ἐπεκτείνει τὴ βιβλιοθήκη στὴν αἴθουσα τοῦ ἀναγνώστηριου –τὸ ὅποιο μεταφέρεται στὴν αἴθουσα ποῦ κατεῖχε στὸ ἴδιο κτήριο ὁ Θρακικὸς σύλλογος– καὶ νὰ προσλάβει τὸν Κωνσταντῖνο Κρητικίδη⁴⁶ ὡς ὑπάλληλο ἀποκλειστικά γιὰ τὴ βιβλιοθήκη⁴⁷, ὑλοποιώντας ἔτσι παλαιότερες προτάσεις τοῦ Σαλτέλη⁴⁸.

Τὸ 1882 ἡ εἰδικὴ ἐπιτροπὴ (Ἦρ. Βασιιάδης, J. Mordman, Σ. Ἀριστάρχης), ποῦ συγκροτήθηκε γιὰ νὰ ἐλέγξει τὴ βιβλιοθήκη, φέρνει στὸ φῶς τὴν ἐλλιπὴ ὀργάνωσή της. Στὴν ἔκθεσή⁴⁹ της ἡ ἐπιτροπὴ διαπιστώνει ὅτι στὴ βιβλιοθήκη, «ἐκτὸς διαλειμμάτων τινῶν τάξεως καὶ ἀκριβείας ἐπεκράτει συνήθως ἀταξία καὶ ραθυμία», καὶ διαπιστώνει ὅτι δὲν ἐφαρμόζονταν οἱ «Γενικὲς Διατάξεις τῆς Βιβλιοθήκης»⁵⁰. Τὴ θεραπεία τῶν προβλημάτων αὐτῶν ἀναλαμβάνει ὁ γνωστὸς λόγιος Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ποῦ ἐκλέγεται βιβλιοφύλακας τὸ ἐπόμενο ἔτος καὶ παραμένει στὴ θέση αὐτὴ ὡς τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1887, ὅποτε φεύγει ὀριστικὰ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ἀφήνοντας «ἀνεξίτηλα... ἴχνη πολυετοῦς ὑπὲρ τοῦ συλλόγου δράσεως καὶ καρποφορωτάτης ποικίλης ἐργασίας»⁵¹. Παράλληλα ἀναλαμβάνει καὶ τὸ σημαντικὸ ἔργο τῆς σύνταξης τῆς «Μαυρογορδατείου βιβλιοθήκης», δηλαδὴ τοῦ «γενικοῦ περιγραφικοῦ καταλόγου τῶν Ἑλληνικῶν χειρογράφων τῶν εὑρισκομένων ἐν ταῖς ἀνά τὴν Ἀνατολὴν βιβλιοθήκαις»⁵², ποῦ γίνεται μὲ τὴ χρηματοδότηση τοῦ Θεοδώρου Μαυρογορδάτου. Αὐτὴ ἡ ὑποχρέωση ἀναγκάζει τὸν Παπαδόπουλο-Κεραμεῖα νὰ ἀπουσιάζει γιὰ κάποια χρονικὰ διαστήματα

46. Ὁ Κ. Κρητικίδης μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆ «ἄνθρωπος τῆς βιβλιοθήκης», ἀφοῦ τὴν ὑπὴρξε τὰ περισσότερα χρόνια τῆς λειτουργίας της καὶ ἀπέτελεσε τὸ «δεξιὸ χέρι» τῶν ὑπευθύνων κοσμητῶρων. Στὸν προϋπολογισμὸ τοῦ 1883-1884 βλέπουμε ὅτι ὁ μισθὸς του ἦταν 3 Λ.Τ.

47. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΙΔ' (1879-1880), σ. 160.

48. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΙΑ' (1876-1877), σ. 181.

49. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΙΣΤ' (1881-1882), σ. 375-378.

50. Οἱ διατάξεις αὐτὲς ψηφίστηκαν στὶς 28-10-1875 καὶ εἶχαν ἀναρτηθεῖ στὴν εἴσοδο τῆς βιβλιοθήκης.

51. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. Κ' (1885-1887), σ. 92.

52. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΙΖ' (1882-1883), σ. 187. Ἡ *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη* ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Σύλλογο σὲ τέσσερα τεύχη, παραρτήματα τῶν ΙΕ', ΙΣΤ', ΙΖ', ΙΗ' τόμων.

από την Κωνσταντινούπολη. Προλαβαίνει όμως στο πρώτο έτος της θητείας του να εισαγάγει στη βιβλιοθήκη –που άριθμεί ήδη 6930 τόμους και 1330 τεύχη τόμων άτελών συγγραφών: α) μεθοδικό βιβλιοθηκονομικό σύστημα, πού να μπορεί να περιλάβει όποιοσδήποτε προσθήκες, β) μέθοδο για γρήγορο έλεγχο, γ) άκριβές και πλήρες εύρετήριο, δ) γενικό καταστατικό πίνακα άριθμήσεως όλων των βιβλίων. Συντάχθηκαν δηλαδή κατάλογοι άλφαβητικός, τοπικός, έπιστημονικός, διπλών και πολλαπλών προσφερομένων βιβλίων, όπως και κατάλογος χειρογράφων σύμφωνα με τις άρχές της παλαιογραφίας⁵³.

III

Ο Παπαδόπουλος-Κεραμεύς ήταν ο τελευταίος βιβλιοφύλακας της πρώτης εικοσιπενταετίας της ζωής του Συλλόγου. Στο τέλος της περιόδου αυτής, όπως και στην άρχή της έπομένης, εισάγεται στη βιβλιοθήκη σημαντικός άριθμός βιβλίων, πολλά από τα όποια προέρχονται από το έξωτερικό. Μεταξύ των ιδρυμάτων πού άποστέλλουν βιβλία στον Ε.Φ.Σ.Κ. ξεχωριστή περίπτωση άποτελεί ο «έν Παρισίοις Σύλλογος πρός Ένίσχυσιν των Έλληνικών Γραμμάτων»⁵⁴, του όποιου οί σχέσεις με τον Σύλλογο ήταν στενές και διαρκείς.

Η αύξηση του ύλικού της βιβλιοθήκης –κυρίως από προσφορές– σήμαινε, όπως ήταν φυσικό, και αύξηση των διπλών και πολλαπλών άντιτύπων. Από αυτά, άλλα πωλήθηκαν⁵⁵ και άλλα στάλθηκαν για να ένισχύσουν έλληνικές βιβλιοθήκες (κυρίως κοινωτικές και συλλόγων) της Άνατολής⁵⁶. Ο προσανατολισμός του Ε.Φ.Σ.Κ. πρός την Άνατολή δείχνει

53. Ο.π., σ. 211.

54. Η «Association pour l'encouragement des études Grecques en France» ιδρύθηκε τό 1867 με πρώτο πρόεδρο τον Patin. Άνάμεσα στα μέλη και τους δωρητές της περιλαμβάνονται πολλοί Έλληνες της διασποράς.

55. Από την πώληση διπλών βιβλίων εισπράχτηκαν την περίοδο 1877-1883 64 Λ.Τ., ενώ τό 1882-1883, 1420 γρόσια.

56. Ένδεικτικά αναφέρουμε μερικούς από τους προορισμούς των άποσταλέντων διπλών βιβλίων: Δημόσια Βιβλιοθήκη Σάμου, Κοινότητα Πέτρας Λέσβου, Κοινότητα Άξαρίου Έφέσου, Βιβλιοθήκη Εδαγγελικής Σχολής Σμύρνης, Βιβλιοθήκη Μαγνησίας (είχε πυρποληθεί), Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Άδριανουπόλεως, Άδελφότητα «Άνατολή» στη Χρυσούπολη, Σχολή Σπάρτης Πισιδίας, Βιβλιοθήκη Συλλόγου Άλατσάτων, Φιλεκπαιδευτική άδελφότητα του Φερικίου, Κοινότητα Μεταλείου στην Άργούτη, Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Τραπεζούντας.

τὸν καταμερισμὸ δραστηριοτήτων μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ «Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων» τῆς Ἀθήνας –πὸ ἐνίσχυε κυρίως συλλόγους καὶ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας–, ὡς ἐκπροσώπων τῶν δύο κέντρων τοῦ ἑλληνισμοῦ (Κωνσταντινούπολη-Ἀθήνα) στὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα⁵⁷.

Ἀνάλογη μὲ τὴν πορεία τῆς βιβλιοθήκης ἦταν καὶ αὐτὴ τοῦ δημοσίου ἀναγνωστηρίου στὴ διάρκεια τῆς πρώτης εἰκοσιπενταετίας. Αὐτὸ ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ τὸ 1874 καὶ τὴ χρονιά ἐκεῖνη διέθετε 18 περιοδικὰ καὶ 24 ἡμερηίδες⁵⁸, ἐνῶ οἱ ἀντίστοιχοι ἀριθμοὶ γιὰ τὴν περίοδο 1882-83 ἦταν 33 καὶ 21⁵⁹. Μιὰ σημαντικὴ προσπάθεια γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ ὑλικοῦ ἔγινε τὸ 1882-83 ἀπὸ τὸν Τηλέμαχο Καραθεοδωρῆ, πὸ κατέγραψε καὶ κατέταξε ὅλα τὰ περιοδικὰ τοῦ ἀναγνωστηρίου⁶⁰.

Τὸ 1886 ἦταν ἀπὸ κάθε ἄποψη ἓνα ἔτος ὀρόσημο. Ἐχοντας συμπληρώσει εἰκοσιπέντε χρόνια ζωῆς, ὁ Σύλλογος εἶχε φθάσει στὸ ζενιθ τῆς ἀκμῆς του καὶ τῆς διεθνoῦς ἀναγνώρισης. Τὰ εἰκοσιπεντάχρονα ἀποφασίστηκε νὰ γιορταστοῦν μὲ ἓνα διεθνὲς συνέδριο, τὸ ὁποῖο ὁμως ἀπαγορεύτηκε ἀπὸ τὴν Ὀθωμανικὴ κυβέρνησι. Τελικὰ ἡ ἐπέτειος γιορτάστηκε στὶς 7 Σεπτεμβρίου καὶ τιμῆθηκε μὲ τὴν ἐκδοσιμὴ τιμητικοῦ παραρτήματος τοῦ περιοδικοῦ μὲ τὸν τίτλο *Εἰκοσιπενταετηρίς*⁶¹.

Ἡ δευτέρη εἰκοσιπενταετία ξεκινᾷ μὲ νέο κανονισμό, πὸ θὰ εἶναι ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς τρεῖς συνολικὰ πὸ θὰ ψηφιστοῦν μέσα σὲ αὐτὸ τὸ διάστημα καὶ θὰ ἀποτελέσουν τὸ τυπικὸ πλαίσιο τῶν δραστηριοτήτων τοῦ συλλόγου. Ὁ ἀναθεωρημένος λοιπὸν κανονισμός⁶², πὸ ψηφίζεται στὶς 29 Μαρτίου τοῦ 1886, ἔχει γιὰ κύριο χαρακτηριστικὸ του –σὲ ὄτι ἀφορᾷ τὴ βιβλιοθήκη– τὴν ἀφαίρεση ἀρμοδιοτήτων ἀπὸ τὸν βιβλιοφύλακα καὶ τὴ μεταβίβασή τους στὸν γενικὸ γραμματέα. Στὸν τελευταῖο ἀνατίθεται ἡ φροντίδα τοῦ ἀναγνωστηρίου καὶ τῆς καταγραφῆς ὅλων τῶν εἰσερχομέ-

57. Π.Μ. Κιτρομηλίδης, «Τὸ ἑλληνικὸ κράτος ὡς ἔθνικὸ κέντρο», *Ἑλληνισμὸς καὶ Ἑλληνικότητα. Ἰδεολογικοὶ καὶ βιοματικοὶ ἄξονες τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας*, Ἀθήνα, 1983, σ. 143-164.

58. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. Θ' (1874-1875), σ. 25.

59. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΙΘ' (1884-1885), σ. 133.

60. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΙΖ' (1882-1883), σ. 210-211.

61. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. *Εἰκοσιπενταετηρίς 1861-1886, Παράρτημα τοῦ ΚΗ' τόμου*, Κωνσταντινούπολη, 1888. Περιεχόμενα: Ὁ ἐναρκτήριος λόγος τοῦ Προέδρου Ἡρ. Βασιάδη, τὸ πρόγραμμα τοῦ συνεδρίου, οἱ συγχαρητήριες ἐπιστολὲς πὸ στάλθηκαν στὸ Σύλλογο, καθὼς καὶ εἰκοσι ἑννέα ἐπιστημονικὲς πραγματεῖες.

62. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. Κ' (1885-1887), σ. 179-190.

νων βιβλίων και περιοδικών. Ὁ βιβλιοφύλακας ὑποχρεοῦται νὰ καταρτί-
ζει τέσσερις καταλόγους (τοπικό, ἀλφαβητικό, ἐπιστημονικό καί εἰσερ-
χομένων), ἐνῶ ἀπαλλάσσεται καί τυπικά ἀπὸ τὴν εὐθύνη τῶν συλλογῶν
καί τῆς ὀργανοθήκης⁶³. Οἱ συμπληρωματικὲς διατάξεις περὶ βιβλιοθήκης
καί ἀναγνωστηρίου, ποὺ εἶναι ἐνταγμένες στὸν κανονισμό, ἐπαναλαμβάνου-
ν τὶς διατάξεις ἐκείνου τοῦ 1874. Ἐκεῖ πάντως βλέπουμε ὅτι ἀλλάζουν
οἱ ὄρες λειτουργίας τῆς βιβλιοθήκης⁶⁴ καί ὅτι ἀπαγορεύεται ὁ δανεισμός
τῆς *Πατρολογίας* τοῦ Migne, τοῦ *Corpus inscriptiorum Graecarum* καί τοῦ
Corpus inscriptiorum Latinarum.

Ὁ ἐπόμενος κανονισμός⁶⁵, τοῦ 1896, ὀρίζει ὅτι ὁ ὑπεύθυνος τῆς βιβλι-
οθήκης ὀνομάζεται πλέον ἔφορος καί ξαναπαίρνει τὶς ἀρμοδιότητες ποῦ
μὲ τὸν προηγούμενο εἶχαν παραχωρηθεῖ στὸν γενικό γραμματέα. Ὁ τε-
λευταῖος διατηρεῖ τὴν εὐθύνη τῶν ἀνταλλαγῶν ἕως τὸ 1907, ὅποτε ὁ νέος
κανονισμός⁶⁶ ἀναθέτει στὸν ἔφορο καί αὐτὴ τὴν ἀρμοδιότητα. Στὸν τε-
λευταῖο κανονισμό ὑπάρχει καί μία πολὺ σημαντικὴ διάταξη, ποὺ ὀρίζει
ὅτι γιὰ τὴν εἴσοδο τῶν μὴ μελῶν στὴ βιβλιοθήκη δὲν χρειάζεται πλέον
εἰσιτήριο ἀλλὰ ἀπλὴ σύσταση τοῦ ἐνδιαφερομένου στὸν ἔφορο ἀπὸ κά-
ποιο μέλος.

Παράλληλα πρὸς τὶς ἀγορὲς⁶⁷ καί τὶς ἀμείωτα συνεχιζόμενες προσφο-
ρὲς⁶⁸ καί διεθνεῖς ἀνταλλαγές⁶⁹, στὸν πλουτισμὸ τῆς βιβλιοθήκης συμ-
βάλλει καί ἡ δωρεὰ ὀλόκληρων συλλογῶν, τὶς ὁποῖες κληροδοτοῦν μέλη

63. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1875-76 ἐκλέγονταν ἐπιμελητὲς γιὰ τὴν ὀργανοθήκη καί τὶς συλλογές, οἱ
ὁποῖοι εἶχαν στὴν οὐσία τὴν εὐθύνη τους.

64. Ἡ βιβλιοθήκη λειτουργοῦσε καθημερινά, ἐκτὸς Κυριακῶν καί ἑορτῶν, 9-12 π.μ. καί
3-5 μ.μ.

65. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΖ' (1895-1899), σ. 3-16.

66. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΛΑ' (1907-1908), σ. 3-18.

67. Στὸ διάστημα 1883-1894 διατίθενται τακτικὰ κάποια ποσὰ (κατὰ μέσο ὄρο περίπου 32
Λ.Τ. ἐτησίως) γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς βιβλιοθήκης. Ὁ Σύλλογος ἀρχίζει τὸ 1891-92 νὰ πληρῶ-
νει τὶς τριμηνιαῖες συνδρομὲς γιὰ τὴ *Μεγάλῃ Γαλλικῇ Ἐγκυκλοπαίδειᾳ (Grande Encyclo-
pédie)*. Ἐπίσης ξεχωρίζει ἡ ἀγορά, τὸ 1893-94, τοῦ βιβλίου «τοῦ Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου
Θεσσαλονίκης, τὸ περιέχον δύο λόγους ἀποδεικτικoὺς καί τὸ σύνταγμα Γεωργίου τοῦ Σχο-
λαρίου, (τὸ ὁποῖον) κατὰ τὸν Μ. Γεδεών εἶναι ἐκ τῶν πρώτων ἐκτυπωθέντων ἐν τῇ τυπογρα-
φείῳ τῶν ἡμετέρων Πατριαρχείων τῷ 1628».

68. Ἐπισημαίνουμε ἀνάμεσα στοὺς δωρητὲς τὸν πρῶτοπυροῦ τῆς Ἑλλάδος Χαρίλαο
Τρικοπῆ, τὸν βασιλιὰ Γεώργιο, τὸν πάπα Λέοντα ΙΓ' καί τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου
John Hopkins Cospar René Grégory, ποὺ στέλνει 140 τόμους.

69. Τὰ ἰδρύματα μὲ τὰ ὁποῖα διατηροῦσε ἀνταλλαγές ὁ Ε.Κ.Φ.Σ. ἀναφέρονται στὸν πίνακα
II.

ή φίλοι του Συλλόγου. Έτσι το 1889, μετά το θάνατο του πρώην αντιπροέδρου Ίωάννη Γεωργαντόπουλου, η βιβλιοθήκη του διανέμεται μεταξύ του Ε.Φ.Σ.Κ. και της Μεγάλης του Γένους Σχολής⁷⁰. Από αυτή τη δωρεά η βιβλιοθήκη του Συλλόγου αποκτά τελικά 304 τόμους⁷¹. Στις 19 'Απριλίου του ίδιου έτους πεθαίνει ο δημιουργός του Συλλόγου 'Ηροκλής Βασιιάδης⁷² και ολόκληρη η βιβλιοθήκη του περιέρχεται στον Ε.Φ.Σ.Κ. 'Ο Βασιιάδης όριζε να δοθεί ένα μέρος των βιβλίων στο Πανεπιστήμιο 'Αθηνών, αλλά το έλληνικό κράτος παραιτείται από τη διαθήκη⁷³ και έτσι οι 1579 τόμοι και τα 1000 φυλλάδια εντάσσονται στη βιβλιοθήκη του Συλλόγου⁷⁴.

Το 1890 εκλέγεται βιβλιοφύλακας ο δάσκαλος Νικήτας Παπαγιαννόπουλος, που θα μείνει στη θέση του για μιá πενταετία. Αυτός παρουσιάζει «τήν νέαν ταξιόμησιν και σύνταξιν τής βιβλιοθήκης καθ' ύλην» και εκθέτει «το τε ποσόν των τίτλων και τόμων όπερ περιείχεν έκαστον»⁷⁵. 'Αναλυτικά λοιπόν την περίοδο 1890-91 η βιβλιοθήκη περιείχε⁷⁶:

70. 'Η βιβλιοθήκη τής Μεγάλης του Γένους Σχολής φαίνεται ότι αρχίζει να δημιουργείται το 1769, όταν ο μεγάλος διερμηνέας Ν. Σούτσος δώρισε στη σχολή τή βιβλιοθήκη του. Το 1805 μεταφέρθηκε στη σχολή -που τότε λειτουργούσε στην Ξηροκρήνη- η βιβλιοθήκη του Νικηφόρου Θεοτόκη. Το 1905 η βιβλιοθήκη άριθμούσε 12.000 περίπου τόμους. Βλ. 'Ανθιμος Μαζαράκης, «'Η Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή», *'Ημερολόγιον των 'Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων εν Κωνσταντινουπόλει, τοῦ έτους 1906*, σ. 123.

71. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΒ' (1889-1891), σ. 97.

72. 'Η βιογραφία του 'Ηροκλή Βασιιάδη από τον Κ. Μακρή δημοσιεύεται στον ΚΒ' τόμο του περιοδικού, στις σελίδες 20-33.

73. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΒ' (1889-1891), σ. 98.

74. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΓ' (1891-1892), σ. 62.

75. *Όπ.*, σ. 61.

76. *Όπ.*, σ. 62.

ΓΙΩΡΓΟΣ Α. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

1. Καί λοιπόν ἐν τῇ Πατρολογία Migne	εὐρίσκονται	Τόμοι	164	Τεύχη		
2. Ἐν τῇ Ἑλληνικῇ φιλολογίᾳ	Τίτλοι	761	Τόμοι	1187	Τεύχη 12	
3. Ἐν τῇ Λατινικῇ φιλολογίᾳ	Τίτλοι	126	Τόμοι	183	Τεύχη 2	
4. Ἐν τῇ Ἀρχαιολογίᾳ	Τίτλοι	414	Τόμοι	528	Τεύχη 53	
5. Ἐν τοῖς φυσικομαθηματικοῖς	Τίτλοι	281	Τόμοι	419	Τεύχη 30	
6. Ἐν τοῖς ἱατρικοῖς	Τίτλοι	523	Τόμοι	840	Τεύχη 79	
7. Ἐν τῇ ἐγκυκλοπαιδείᾳ	Τίτλοι	22	Τόμοι	132	Τεύχη –	
8. Ἐν τοῖς γλωσσικοῖς	Τίτλοι	351	Τόμοι	421	Τεύχη 9	
9. Ἐν τῇ Ἱστορίᾳ	Τίτλοι	551	Τόμοι	879	Τεύχη 39	
10. Ἐν τῇ Γαλλικῇ φιλολογίᾳ	Τίτλοι	381	Τόμοι	604	Τεύχη 2	
11. Ἐν τῇ Νεοελληνικῇ φιλολογίᾳ	Τίτλοι	285	Τόμοι	289	Τεύχη 13	
12. Ἐν τοῖς ἐκπαιδευτικοῖς	Τίτλοι	391	Τόμοι	415	Τεύχη 20	
13. Ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς	Τίτλοι	292	Τόμοι	327	Τεύχη 2	
14. Ἐν ταῖς ἡφμερίσι	Τίτλοι	32	Τόμοι	98	Τεύχη 179	
15. Ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ	Τίτλοι	40	Τόμοι	59	Τεύχη 30	
16. Ἐν τῇ ξένη φιλολογίᾳ	Τίτλοι	28	Τόμοι	50	Τεύχη –	
17. Ἐν τοῖς νομικοῖς	Τίτλοι	212	Τόμοι	287	Τεύχη 15	
18. Ἐν ταῖς πολιτικαῖς ἐπιστήμαις	Τίτλοι	149	Τόμοι	170	Τεύχη 2	
19. Ἐν τοῖς ἐθνογραφικοῖς	Τίτλοι	54	Τόμοι	65	Τεύχη 4	
20. Ἐν τῇ στατιστικῇ	Τίτλοι	29	Τόμοι	42	Τεύχη 2	
21. Ἐν τῇ ἀνθρωπολογίᾳ	Τίτλοι	21	Τόμοι	23	Τεύχη –	
22. Ἐν τοῖς τεχνικοῖς	Τίτλοι	196	Τόμοι	227	Τεύχη –	
23. Ἐν τῇ Γερμανικῇ φιλολογίᾳ	Τίτλοι	81	Τόμοι	173	Τεύχη –	
24. Ἐν τῇ Ἀγγλικῇ φιλολογίᾳ	Τίτλοι	30	Τόμοι	50	Τεύχη –	
25. Ἐν τῇ Ἱταλικῇ φιλολογίᾳ	Τίτλοι	80	Τόμοι	112	Τεύχη –	
26. Ἐν τοῖς διαφόροις	Τίτλοι	191	Τόμοι	235	Τεύχη 2	
27. Ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς	Τίτλοι	428	Τόμοι	549	Τεύχη 2	
28. Ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ καὶ Τοπογραφίᾳ	Τίτλοι	197	Τόμοι	289	Τεύχη 13	
29. Ἐν τοῖς Ἀμερικανικοῖς	Τίτλοι	292	Τόμοι	579	Τεύχη 114	
30. Ἐν τῷ τμήματι τῶν περιοδικῶν			Τόμοι	900	Τεύχη 178	
		Τὸ ὅλον τίτλοι	6438,	τόμ.	10296, τ.	802

Στὸν παραπάνω ἀριθμὸ τῶμων πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ 2230 τόμοι «ἐνασιμῶν διατριβῶν», γιὰ νὰ φθάσουμε ἔτσι σὲ σύνολο 12.526 τῶμων. Στῇ βιβλιοθήκῃ ὑπῆρχαν ἐπίσης 697 τόμοι διπλῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται σὲ ἰδιαίτερο κατάλογο, ποῦ συνέταξε ὁ Παπαγιαννόπουλος⁷⁷. Στὸν πίνακα φαίνεται χαρακτηριστικὰ ὁ «γαλλικὸς προσανατολισμὸς» τοῦ Συλλόγου, ἀφοῦ τὰ βιβλία γαλλικῆς φιλολογίας δὲν ξεπερνοῦν μόνο τὸ σύνολο τῶν βιβλίων τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν φιλολογιῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Τὰ περισσότερα βιβλία πάντως

77. Ὁ.π., σ. 63.

—όπως είναι φυσικό— περιέχονται στη διαίρεση «Έλληνική φιλολογία» που καλύπτει τὰ ἀρχαῖα γράμματα, ἐνῶ ὁ ὑψηλὸς σχετικὰ ἀριθμὸς ἱατρικῶν βιβλίων ὀφείλεται στοὺς πολλοὺς γιατροὺς-μέλη τοῦ Συλλόγου, ποὺ κατέθεταν ἔργα τους στὴ βιβλιοθήκη⁷⁸. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀμερικανικῶν βιβλίων —ποὺ ὀφείλεται κυρίως στὶς προσπάθειες τοῦ πρέσβη τῆς Ὑψηλῆς Πύλης στὴν Οὐάσινγκτον Γρηγορίου Ἀριστάρχη—, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἡ Ἀμερικὴ παραμένει ἐξωτικὸς κόσμος γιὰ τὴν Εὐρώπη.

Τὸ 1892 ὁ Σαλτέλης, θεωρώντας τὸν ἐπιστημονικὸ (συστηματικὸ)⁷⁹ κατάλογο ἀπαραίτητο γιὰ τὴ λειτουργία τῆς βιβλιοθήκης, ζητᾷ τὴν κατάρτισή του, ἀλλὰ συναντᾷ τὴν ἐντονη ἀντίδραση τοῦ Παπαγιαννόπουλου. Στὴ συζήτηση⁸⁰ ποὺ ἀκολουθεῖ βλέπουμε τίς ἀπόψεις ὀρισμένων μελῶν τοῦ Συλλόγου σχετικὰ μὲ τὴ χρησιμότητα, ἀλλὰ καὶ τὴ μορφή, ποὺ πρέπει νὰ ἔχουν οἱ κατάλογοι τῆς βιβλιοθήκης. Πράγματι διαπιστώνουμε ὅτι ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ἐταίρους θεωροῦν τὸν δελτικοκἀτάλογο ἐπικίνδυνο γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ ὑλικοῦ⁸¹. Ὁ Παπαγιαννόπουλος πάντως καταρτίζει «καταλόγους, τοπικόν, καθ' ὅλην ἐπιστημονικόν, συνηνωμένους ἀμφοτέρους ἐν βιβλίῳ χιλιοσελίδῳ καὶ ἀλφαβητικόν διὰ δελτίων»⁸².

Ἀπὸ τὸ 1895 ὁ Σύλλογος ἄρχισε νὰ ἀντιμετωπίζει μεγάλα οἰκονομικὰ προβλήματα. Τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὁ ταμίας Δ. Μηλιώτης προειδοποιεῖ ὅτι, ἂν δὲν ληφθοῦν μέτρα, θὰ ἀρχίσει ὁ προϋπολογισμὸς νὰ κλείνει μὲ ἐλλείμματα⁸³. Ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση εἶχε, ὅπως ἦταν φυσικό, ἀντίκτυπο καὶ στὴ βιβλιοθήκη. Ἐτσί, ἐνῶ τὸ 1894-95 εἶχαν ἀγοραστεῖ 106 τόμοι, τὸ 1898 δηλώνεται ὅτι «ὡς ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἔχουσι τὰ πράγματα, ὁ Σύλλογος οὐδὲν ἢ ἐλάχιστον ὄλως διατίθησι ποσὸν πρὸς ἀγορὰν βιβλίων καὶ περιοδικῶν»⁸⁴, καὶ τὸ ἐπόμενο ἔτος ὁ ἔφορος Παντερμαλῆς ἀναφέρει ὅτι ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου «οὐδὲν βιβλίον ἐξ ἰδίων προσεπορίσθη»⁸⁵. Ἡ

78. Τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου εἶχαν τὴν ὑποχρέωση νὰ καταθέτουν τὰ ἔργα τους στὴ βιβλιοθήκη.

79. Ὁ Δ. Μαλιᾶδης λέγει ὅτι «ἡ κατάταξις τοῦ ἐπιστημονικοῦ τούτου καταλόγου δεόν νὰ ἦ καθ' ὅλην καὶ εἶδος».

80. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΔ' (1892-1893), σ. 48-50.

81. Ὁ Ἰωακείμ Βαλαβάνης ἀναφέρει, ὅτι γιὰ λόγους ἀσφαλείας ὁ Ἐμμανουὴλ Ροῦδης, ὅταν ἦταν ἔφορος τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀθήνας, κατάρτησε τὸν δελτικοκἀτάλογο.

82. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΔ' (1892-1893), σ. 79.

83. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΣΤ' (1894-1895), σ. 108.

84. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΖ' (1895-1899), σ. 135.

85. Ὁ.π., σ. 204.

παντελής έλλειψη άγορών σημαίνει στασιμότητα μόνο στην άποκτηση έπιλεγμένων συγγραμμάτων, άφου οι δωρεές⁸⁶ έξακολουθοϋν νά αυξάνουν τó ύλικό. Άπό τή σημαντική δωρεά (πάνω άπό 600 τόμοι κυρίως ιστορικών βιβλίων) τής Άλεξάνδρας και τού Εϋστρατίου Μαυροκορδάτου, χάθηκαν 82 τόμοι, πράγμα που δημιούργησε μεγάλη άναστάτωση⁸⁷. Η βιβλιοθήκη έκλεισε για έξι μήνες τó 1899 και έγινε άκαρπος έλεγχος άπό ειδική έπιτροπή⁸⁸. Μόλις τó 1902, όταν έγινε μιá σημαντική προσπάθεια τακτοποίησης τών βιβλίων άπό τούς Κοκκολάτο και Κρητικίδη, άνακαλύφθηκαν οι χαμένοι τόμοι⁸⁹ και άποκαλύφτηκε ταυτόχρονα ή πλημμελής όργάνωση τού ύλικού, που σέ μεγάλο βαθμό όφειλόταν στην έλλειψη χώρου.

Στά πρώτα χρόνια τού είκοστου αιώνα τρεις ιδιωτικές βιβλιοθήκες περιέρχονται στο Σύλλογο:

α. Τó 1900 άναγγέλλεται ότι ό πρεσβευτής τής Όθωμανικής άυτοκρατορίας στο Βερολίνο Ίωάννης Άριστάρχης κληροδοτεί στο Σύλλογο όλη τή βιβλιοθήκη του που άποτελείται άπό 1177 τόμους⁹⁰ και παραλαμβάνεται μετά άπό τρία χρόνια⁹¹.

β. Ό Έλληνας λόγιος Ίωάννης Βαλέττας⁹², που έζησε στο Λονδίνο, κληροδοτεί τó 1901 τήν πολύτιμη βιβλιοθήκη του (2740 τόμοι), ή όποία άποφασίζεται νά τοποθετηθεί σέ ξεχωριστό χώρο «αϋθύπαρκτος και άκεραία», για νά τιμηθεί ό δωρητής⁹³.

86. Άξίζει νά άναφερθοϋν οι προσφορές: α) Μé ένέργειες τού Στεφάνου Καραθεοδωρή άποκτάται «βαρύτιμον άντίτυπον τού πολυτιμοτάτου και καλλιτεχνικός δεδεμένου» έργου τού καθηγητού Κοντακώφ *Les emaux Byzantines*, που έκδόθηκε σέ 600 άντίτυπα, εκ τών όποιων τά 200 ήταν «άμυθίτου άξιας». β) Τού Γ. Μαρασλή, που στέλνει τά έκδιδόμενα τεύχη τής «Μαρασλείου βιβλιοθήκης». γ) Τής Πολυξένης Ταμβάκου (150 τόμοι κλασικών συγγραφέων). δ) Τού Ζαμπακού Πασσά (140 τόμοι).

87. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΖ' (1895-1899), σ. 135.

88. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΗ' (1899-1902), σ. 29.

89. *Ό.π.*, σ. 75.

90. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΘ' (1902-1905), σ. 32.

91. Η διαθήκη τού Ί. Άριστάρχη προσβλήθηκε -μάλλον άπό τή σύζυγό του- και χρειάστηκαν τρίχρονοι δικαστικοί άγώνες για νά διευθετηθεί τó θέμα.

92. Ό Ι. Βαλέττας γεννήθηκε στη Θήρα τó 1814. Άνακηρύχθηκε διδάκτωρ τής Φιλοσοφικής σχολής τού Πανεπιστημίου Άθηνών και διετέλεσε διευθυντής τού «Έν Σύρω Έλληνικού Παιδαγωγείου». Έγκαταστάθηκε και δίδαξε Έλληνικά στο Λονδίνο. Έγραψε τó έργο *Φωτίον τού σφοδράτου και άγνωστάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Έπιστολαί*, Λονδίνο, 1864.

93. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΗ' (1899-1902), σ. 40. Τó προεδρείο όμως δέν έκανε δεκτή τήν πρόταση

γ. Οί κληρονόμοι του Σπυρίδωνα Μαυρογένη Πασσά⁹⁴ δωρίζουν τή βιβλιοθήκη του (1396 τόμοι, 379 τεύχη, 1126 αντίτυπα δικών του συγγραμμάτων) και ό ήγεμόνας τής Σάμου 'Αλέξανδρος Μαυρογένης συμπληρώνει τή δωρεά με 45 άκόμα τόμους⁹⁵. «Ούτω πλουτίζεται εκτάκτως ή ήμετέρα βιβλιοθήκη διά συμβολής τριών ρευμάτων εκ Λονδίνου, Βερολίνου και Κωνσταντινουπόλεως, και τεκμήριον βέβαιον παρέχεται ότι διατηρείται άκμαίον πάντοτε τό γόητρον τού Συλλόγου, και πρός αυτόν άποτείνονται αί τελευταίαι περιπαθείς σκέψεις άνδρών βιωσάντων έν τή πίστει τού ιδανικού και τής άφθάρτου δυνάμεως τών έλληνικών γραμμάτων»⁹⁶.

'Η βιβλιοθήκη όμως έχει ήδη μεγαλώσει δυσανάλογα με τόν διαθέσιμο χώρο. Τό πρόβλημα, πού είχε επισημανθεί τό 1898, επιδεινώνεται⁹⁷, και τέσσερα χρόνια άργότερα ή κατασκευή νέας αίθουσας και νέων θηκών «καθίσταται αναπόδραστος»⁹⁸. Με τό θέμα άσχολήθηκε τό 1903 και ή νεοϊδρυθείσα άρχιτεκτονική έπιτροπή, ή όποία υπέβαλε μελέτη και προϋπολογισμό «περί τής καταλλήλου τοποθετήσεως τής όλης τού συλλόγου βιβλιοθήκης»⁹⁹. Τό σχέδιο άποφασίζεται νά πραγματοποιηθεί τμηματικά, με τήν προϋπόθεση νά βρεθοϋν εκτακτοι πόροι εκτός τού προϋπολογισμού¹⁰⁰.

Παρά τήν έλλειψη χώρου, έγινε προσπάθεια νά ταξιθετηθοϋν τά βιβλία. Τό 1904 εκλέχθηκαν δύο έπιτροπές, με σκοπό νά βοηθήσουν τόν έφορο Οικονομίδη και τόν βιβλιοθηκάριο Κρητικίδη νά οργανώσουν τό συσσωρευμένο ύλικό¹⁰¹. Καμμία όμως προσπάθεια δέν μπορεί νά έχει θεαματικά άποτελέσματα, όταν δέν εϋνοοϋν οί άντικειμενικές συνθήκες. 'Ετσι ή βί-

του Π. Νικολόπουλου, νά άναγραφεί τό όνομα τού Βαλέττα στη στήλη τών μεγάλων εϋεργετών, άφοϋ ό κανονισμός όριζε ως εϋεργέτες αυτούς πού προσέφεραν χρήματα και όχι βιβλία.

94. 'Ο Σπυρίδων Μαυρογένης υπήρξε άρχίατρος τού σουλτάνου 'Αμπτοϋλ Χαμίτ τού Β'.

95. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΗ' (1899-1902), σ. 74. Μαζί με τά βιβλία δωρίζονται και τά ράφια τους και έτσι τοποθετούνται στην αίθουσα συνεδριών.

96. 'Ο.π., σ. 74.

97. 'Εκτός τής έλλειψης χώρου, τό βάρος τών βιβλίων δημιούργησε και πρόβλημα στατικότητας τής αίθουσας τής βιβλιοθήκης.

98. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΗ' (1899-1902), σ. 75.

99. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΘ' (1902-1905), σ. 53. 'Η 'Επιτροπή άποφάσισε νά ιδρύσει ειδικό άρχιτεκτονικό και μηχανικό τμήμα τής βιβλιοθήκης και γιά τό σκοπό αυτό τά μέλη της θά πρόσφεραν 1 Α.Τ. έτησίως.

100. 'Ο.π., σ. 65.

101. 'Ο.π., σ. 34.

βιβλιοθήκη, χωρίς ύλικά μέσα και εύρυχωρία, «οὐ μόνον δὲν δύναται νὰ ἦναι πλουσία ἐν συγκρίσει πρὸς πλείστας ἐν Εὐρώπῃ δημοσίας βιβλιοθήκας, ἀλλ' οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῇ λειτουργίᾳ ἐκείνων μεγάλην τάξιν»¹⁰². Πάντως τὸ διεθνὲς κύρος τοῦ Συλλόγου, ποῦ παρέμεινε ἀλώβητο, ἐξασφάλιζε ἀμείωτο τὸν ρυθμὸ τῶν ἀνταλλαγῶν ποῦ πλούτιζαν τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. πρὸς τὶς περιφερειακὰς βιβλιοθήκας ἑλληνικῶν κοινοτήτων καὶ συλλόγων τῆς Ἀνατολῆς¹⁰³.

Ἐνῶ ὁ Σύλλογος συμπλήρωνε τὴ δευτέρα εικοσιπενταετία τῆς ζωῆς του, τὴν περίοδο 1908-1910 νέες σημαντικὲς ἰδιωτικὲς συλλογὲς ἐντάσσονται στὴ βιβλιοθήκη του. Πρόκειται γιὰ:

α. Τὴ βιβλιοθήκη τοῦ διερμηνέα τῆς ἀγγλικῆς πρεσβείας Κ. Σταυρίδη (376 τόμοι καὶ 429 φυλλάδια), τὴν ὁποία δωρίζει ὁ ἴδιος.

β. Τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Κωνσταντίνου Ἀνθόπουλου πασσᾶ (632 τόμοι καὶ 8 φυλλάδια), τὴν ὁποία δωρίζει ἡ χήρα του καὶ ἡ ὁποία ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ νομικὰ βιβλία.

γ. Τὴ βιβλιοθήκη τοῦ γιατροῦ Στέκουλη (294 τόμοι καὶ 494 φυλλάδια), τὴν ὁποία δωρίζει ἡ χήρα του¹⁰⁴.

δ. Τὴν «ἀπὸ μακροῦ κληροδοτηθεῖσαν» βιβλιοθήκη τοῦ Φωτιάδη (450 τόμοι καὶ 24 φυλλάδια)¹⁰⁵.

Ἔτσι ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου ἀριθμεῖ τὸ 1910, 18.035 τόμους, 666 τεύχη καὶ 1.537 φυλλάδια¹⁰⁶, παραμένει ὁμως πτωχὴ καὶ ἐλλιπὴς, κατὰ τὸν πρόεδρο Λεωνίδα Λιμαράκη, ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι «δέον νὰ δαπανηθῶσι πολλὰ πρὸς συγκρότησιν βιβλιοθήκης οὐχὶ πλουσίας ἀλλὰ ἀναγκαιοτάτης διὰ τὰς σημερινὰς ἀνάγκας τοῦ Γένους καὶ τῆς κοινωνίας ἐν

102. Ὁ.π., σ. 51.

103. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε: Φιλόμευσοσ ἀδελφότητα Ἀμισσοῦ, Φιλεκπαιδευτικὸς σύλλογος Πάτμου, Βιβλιοθήκη Πυθαγορείου γυμνασίου Σάμου, Ἀδελφότητα Κιάνων, Κοινότητα Χαλκηδῶνας, Φιλεκπαιδευτικὴ ἀδελφότητα Ἀπαμείας, Ἱερατικὴ σχολὴ Καισάρειας, Ἑλληνικὴ ὀρθόδοξη κοινότητα Ἐπιβατῶν, Ἑλληνικὴ σχολὴ τοῦ Κάρος, Φιλόπτωχος ἀδελφότης «Ἁγ. Γεώργιος» Τσατάλτζας, Βιβλιοθήκη τοῦ κ. Ηολας. Ἡ τελευταία ἦταν μία σημαντικὴ ἰδιωτικὴ βιβλιοθήκη τῆς Πόλης ποῦ ἀνήκε στὸν προαναφερθέντα κτηματία, ὁ ὁποῖος ἐπέτρεπε νὰ τὴν ἐπισκέπτονται ἐλεύθερα οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

104. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΑΒ' (1908-1910), σ. 76.

105. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΑΒ' (1908-1910), σ. 40. Πρόκειται μάλλον γιὰ τὸν ἔμπορο Νικόλαο Φωτιάδη, μέλος τοῦ Συλλόγου ἀπὸ τὸ 1861.

106. Ὁ.π., σ. 76.

γένει»¹⁰⁷. "Όσο δὲ γιὰ τὴν ὀργάνωσή της, χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀποψη τοῦ ἐφόρου Χρ. Χαραλαμπεῖδη, ποὺ τονίζει ὅτι χωρὶς ἐπαρκὴ χῶρο καὶ διαρκὴ πλουτισμὸ δὲν ὑπάρχει βιβλιοθήκη ἀλλὰ «ἀθροισμα βιβλίων ἐν ἐκτάκτῳ ἀταξίᾳ ταξιθετημένων»¹⁰⁸.

Τὸ ἀναγνωστήριο στὴ δευτέρη αὐτὴ εἰκοσιπενταετία συνέχισε νὰ λειτουργεῖ παράλληλα μὲ τὴ βιβλιοθήκη. Οἱ ἀνταλλαγές καὶ δωρεές ἀπὸ τὴ μία καὶ τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα τοῦ Συλλόγου ἀπὸ τὴν ἄλλη καθόρισαν τὶς συνθήκες ἀνάπτυξής του. Ἔτσι, ἐνῶ τὴν περίοδο 1891-1892 ὑπῆρχαν σὲ αὐτὸ 43 περιοδικὰ (τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων ἀγοράζονταν) καὶ 11 ἡμερηῖδες, δέκα χρόνια ἀργότερα ὁ ἀριθμὸς τῶν περιοδικῶν μειώνεται σὲ 22¹⁰⁹. Τὸ 1905-06 γίνεται «σαφὴς κατάλογος πάντων τῶν περιοδικῶν ἐγχωρίων καὶ ξένων», ἡ ἔκδοσις τοῦ ὁποῖου ἀναβάλλεται λόγῳ οἰκονομικῶν δυσχερειῶν¹¹⁰.

IV

Στὶς 4 Μαρτίου τοῦ 1912 ἐορτάστηκαν τὰ πενήνταχρονα τοῦ Συλλόγου, ὁ πανηγυρικὸς ὄμιλος μὲ τὸν τίτλο *Πεντηκονταετηρίς*¹¹¹ ἐκδόθηκε μόλις τὸ 1921. Μεσολαβοῦν χρόνια δύσκολα γιὰ τὸν Σύλλογο καὶ γενικὰ γιὰ τὸν ἑλληνισμὸ τῆς Πόλης. Ἦταν ἡ περίοδος τῶν πολέμων (βαλκανικῶν καὶ παγκοσμίου) καὶ τῶν διώξεων. Ἀπόλυτη σιωπὴ καλύπτει τὶς δραστηριότητες τοῦ Συλλόγου σὲ ὄλο αὐτὸ τὸ διάστημα. Ὡστόσο ὑπάρχουν λίγες ἐνδείξεις ποὺ ὑπαινίσσονται κάποια ὑποτυπώδη δράσις του, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἡ ἀγορὰ τὸ 1916 τριάντα χειρογράφων ἀπὸ τὸν Μαουήλ Γεδεῶν¹¹².

Ἡ ἀνακωχὴ τοῦ 1918 καὶ ἡ κατάληψις τῆς Σμύρνης ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα τὸν Μάιο τοῦ 1919 ἀνοίξαν ἓνα νέο κεφάλαιο στὴν ἱστορία

107. Ὁ.π., σ. 40.

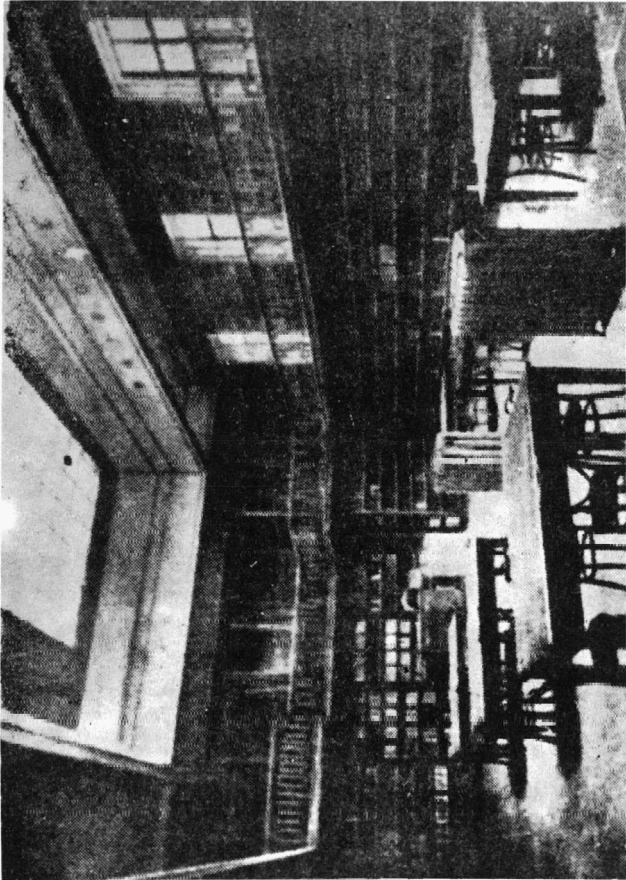
108. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΛΑ' (1907-1908), σ. 84.

109. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΗ' (1899-1902), σ. 76. Στὸν πίνακα III περιλαμβάνονται περιοδικὰ καὶ ἡμερηῖδες ποὺ ὑπῆρχαν στὸ ἀναγνωστήριο τὴν περίοδο 1870-1912.

110. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. Λ' (1905-1907), σ. 43.

111. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. *Πεντηκονταετηρίς 1861-1911. Παράρτημα τοῦ ΛΑ' τόμου*. Περιεχόμενα: Τὸ προσκλητήριο, οἱ συγχαρητήριες ἐπιστολές, τὸ πρακτικὸ τῆς πανηγυρικῆς συνεδρίασης, εἰκοσι τέσσερις ἐπιστημονικὲς πραγματείες καὶ τρεῖς κατάλογοι: (1) τῶν πραγματειῶν ποὺ δημοσιεύθηκαν στὸ περιοδικὸ ἔως τὸ 1914, (2) τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Συλλόγου καὶ (3) τῶν δημοσίων διαλέξεων ἕως τὸ 1920.

112. Τατιάνα Σταύρου, Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, σ. 290.

Ἡ αἴθουσα τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ., δωρεά Ἀλεξάνδρου Μαρκογιάνη.
(Πηγὴ: Μητροπολίτου Ροδόπουλεως Ἱερωνύμου, *Φαναριώται*, Ἀθήνα, 1987, σ. 76).

του Συλλόγου. Στη νέα περίοδο που φαινόταν να ανατέλλει η βιβλιοθήκη είχε το μεγαλύτερο μερίδιο της προσοχής από τους εταίρους αλλά και από τους πρόθυμους χορηγούς¹¹³. Ο Άλέξανδρος Μαυρογένης βέης είχε ήδη συμβάλει στη λύση του προβλήματος του χώρου, που εμπόδιζε την ανάπτυξη της βιβλιοθήκης. Με έξοδά του κτίστηκε το 1917 νέος δροφος, στον οποίο μεταφέρθηκε το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιοθήκης¹¹⁴, ή οποία πρὸς τιμὴν του ονομάστηκε «Μαυρογένειος». Ο Άλ. Κοσέογλου διέθεσε συνολικά 200 Λ.Τ. και 10.000 φράγκα για την αγορά βιβλίων¹¹⁵ και ὁ πολυσυζητημένος Βασίλης Ζαχάρωφ¹¹⁶, που ζούσε στὸ Παρίσι, προσέφερε 10.000 φράγκα γιὰ τὸν ἴδιο σκοπό¹¹⁷.

Στην περίοδο αὐτὴ ἡ βιβλιοθήκη ἀπέκτησε συνολικά περίπου 3000 τόμους, ἐκτὸς τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἄλεξάνδρου Ζωηροῦ, γιὰ τὴν ὁποία θὰ γίνεῖ λόγος στὴ συνέχεια.

Σὲ ὄλο τὸ διάστημα τῆς τελευταίας ἀναλαμπῆς τοῦ Συλλόγου (1918-22), τίς τύχες τῆς βιβλιοθήκης διαχειρίζεται ἡ Νοεμὴ Ζωηροῦ Πασσᾶ, που ὑπῆρξε ἡ πρώτη καὶ ἡ μοναδικὴ γυναίκα στὸ προεδρεῖο τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. Ἡ ἔφορος ἔκανε κάθε προσπάθεια νὰ βελτιώσει τὴν κατάσταση τῆς μόνης δημόσιας ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης τῆς Πόλης¹¹⁸, ἀφοῦ αὐτὴ ἀποτελοῦσε «ἄθροισμα βιβλίων ὀπωσοῦν σημαντικὸν κατὰ ποσόν, κατ' οὐσίαν ὁμως ἀσυνάρτητον εἰδολογικῶς καὶ πυρῆνας μόνον ἀποτελοῦν συμμιγεῖς καὶ

113. *Λογοδοσίαι Μηνῆ Αὐθεντοπούλου*, σ. 16.

114. *Ο.π.*, σ. 88.

115. *Ο.π.*, σ. 66.

116. Ὁ Βασίλης Ζαχάρωφ γεννήθηκε τὸ 1849 στὰ Μούγλα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Σὲ μικρὴ ἡλικία πῆγε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μετὰ ἔφυγε στὴν Εὐρώπη. Ἀσχολήθηκε μετὰ τὸ ἐμπόριο ὀπλων καὶ ἀπέκτησε μεγάλη περιουσία. Ὀνομάστηκε «ἀπτότης τῆς λεγεώνας τῆς τιμῆς» στὴ Γαλλία καὶ «σέρ» στὴ Βρετανία. Ἐνίσχυσε οἰκονομικά τὴν Ἑλλάδα στὸν πόλεμο τοῦ 1912-13 καὶ ὑπῆρξε ὁ χορηγὸς τοῦ Ἰνστιτούτου Παστέρ στὴν Ἀθήνα.

117. *Λογοδοσίαι Μηνῆ Αὐθεντοπούλου*, σ. 46.

118. Ἄλλες ἀξιόλογες ἑλληνικὲς βιβλιοθηκὲς στὴν Κωνσταντινούπολη ἦταν: τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου, τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, τῆς Ἐμπορικῆς σχολῆς τῆς Χάλκης, τῆς Θεολογικῆς σχολῆς τῆς Χάλκης, τῆς σχολῆς τῶν Εἰσοδίων στὸ Σταυροδρόμι καὶ τῆς Ἐταιρείας τῶν μεσαιωνικῶν ἐρευνῶν. Βλ. Ἀθ. Παλαιολόγος, *Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς Πολιτειογραφικῶν καὶ Φιλολογικῶν τοῦ ἔτους 1883*, Κωνσταντινούπολις, 1882, σ. 86-87. Ὑπῆρχαν ἐπίσης –κυρίως σὲ τζαμιά– πολλὲς Μουσουλμανικὲς δημόσιες βιβλιοθηκὲς. Συγκεκριμένα τὸ 1904 ὑπῆρχαν 49 μετὰ 72.573 τόμους συνολικά. Βλ. Α.Ε. Κοπάσης, «Δημόσια Μουσουλμανικὰ βιβλιοθηκῶν», *Ἡμερολόγιον τῶν Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῦ ἔτους 1906*, σ. 77-80.

ἀτροφικούς διαφόρων ἐπιστημῶν καὶ γενικωτάτων μαθήσεων»¹¹⁹. Ἔτσι, στὸν ἀπολογισμό τοῦ 1922 ἀνακοινώθηκε ὁ «πλήρης καταρτισμὸς ἐπιστημονικοῦ καταλόγου», ἡ «τελειωτικὴ ταξινομήσις» καὶ ἡ ἀντιβολὴ τῶν ἀντιστοίχων τόμων μὲ τὰ κινητὰ εὑρετήρια¹²⁰.

Τὴν τελευταία αὐτὴ περίοδο ἡ βιβλιοθήκη γίνεται καὶ οὐσιαστικά δημόσια, ἀφοῦ γιὰ πρώτη φορὰ οἱ ἀναγνώστες, ποὺ ἀποτελοῦν «τὴν ὑγεστάτην τῆς κοινωνίας μερίδα»¹²¹, κατακλύζουν τὸ ἀναγνωστήριό της. Οἱ 4500, 1246, 1039 ἀναγνώστες ἀντίστοιχα γιὰ τὶς τρεῖς πρώτες περιόδους (1918-1921) εἶναι ἀριθμοὶ πρωτόγνωροι. Δὲν ξέρουμε σὲ τί ὀφείλεται αὐτὴ ἡ προσέλευση. Φαίνεται πάντως ἀπίθανο νὰ ὑπῆρχαν τόσοι φιλαναγνώστες ποὺ «ὁ φόβος πρὸς τοὺς Τούρκους» τοὺς κρατοῦσε μακριὰ ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη. Ἴσως νὰ πρόκειται γιὰ πολιτικὴ κίνηση, ἀποσκοποῦσα νὰ δεῖξει τὸν δυναμισμό τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ θὰ λαμβάνονταν σημαντικὲς γιὰ τὴν τύχη του ἀποφάσεις. Ἴσως πάλι οἱ σημαντικοὶ ἀριθμοὶ ἀναγνωστῶν νὰ ὀφείλονται στὶς νέες πολιτικοκοινωνικὲς συνθήκες ποὺ διαμόρφωσε ἡ παρουσία τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴ Μικρὰ Ἀσία, οἱ ὁποῖες ἐπηρέασαν τὴν ψυχολογία τῶν ἐλλήνων τῆς Πόλης ἀλλὰ καὶ τὴ λειτουργία τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ.¹²² Προϋπόθεση πάντως γιὰ τὴν ἀθρόα αὐτὴ προσέλευση ἦταν ἡ ἄρση τῶν δυσκολιῶν προσπέλασης στὴ βιβλιοθήκη ποὺ εἶχαν θεσμοθετηθεῖ στὸν κανονισμό τοῦ 1907. Τὸ ἀναγνωστήριο, ποὺ ἀποτελοῦσε ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς βιβλιοθήκης, ἀγόραζε τακτικὰ ἐπτὰ ξένα περιοδικὰ καὶ δεχόταν δωρεὰν ἢ μὲ ἀνταλλαγὴ ἄρκετὰ ἄλλα¹²³. Διέθετε ἐπίσης τὶς ἐκδιδόμενες στὴν Πόλη ἐφημερίδες¹²⁴.

119. *Λογοδοσίαι Μηνῶ Ἀθηναιοπούλου*, σ. 16.

120. *Ὁ.π.*, σ. 88.

121. *Ὁ.π.*, σ. 18.

122. Γιὰ τὰ γεγονότα καὶ τὶς ἀντιθέσεις τῆς ἐποχῆς βλ. Κυριακὴ Μαμώνη, «Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως», *Δελτίο ΚΜΣ*, τ. 4 (1983).

123. *Λογοδοσίαι Μηνῶ Ἀθηναιοπούλου*, σ. 67-68. Στὶς τέσσερις τελευταῖες τοῦ Μηνῶ Ἀθηναιοπούλου ἀναφέρονται τὰ παρακάτω περιοδικὰ: *Revue des deux Mondes*, *Revue Pédagogique*, *Revue de Chirurgie*, *Revue Illustrée*, *Revue des Études Grecques*, *Revue Archeologique*, *Revue Philosophique*, *Revue Contemporaine*, *Journal International*, *Journal of Hellenic Studies*, *Journal du Droit International*, *Bulletin et Mémoire de la Société Médicale des Hôpitaux de Paris*, *Le Monde Libre*, *L'Orient Illustré*, *Istituto Editoriale Italiano*, Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυξ (Κύπρου καὶ Ἀθήνας), *Νέος Ποιμὴν*, *Ἀναγέννησις*, *Νέα Σιών*, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Ὁ Λόγος.

124. *Ὁ.π.*, σ. 89.

Το 1922 ο Μηνᾶς Αὐθεντόπουλος ἀναγγέλλει τὴ δωρεὰ στὸ Σύλλογο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ πρώην προέδρου Ἀλέξανδρου Ζωηροῦ Πασᾶ. Ἡ συλλογὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ 5000 τόμους καὶ τοποθετεῖται στὴν αἴθουσα τοῦ ἐντευκτηρίου, ὅπου πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια στεγαζόταν ὅλη ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου. Θέτει ἐπίσης ὡς στόχο τὴν ἀπόκτηση τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἰωακείμ Βαλαβάνη, τὴν ὁποία χαρακτηρίζει μουσεῖο τῆς νεότερης φιλοσοφίας καὶ βιβλιογραφίας¹²⁵.

Γιὰ τὸ μέλλον ὑπάρχουν καὶ σχέδια καὶ αἰσιοδοξία, μέλλον ὅμως γιὰ τὸν Σύλλογο δὲν θὰ ὑπάρξει. Τὸ 1923 τὸ νέο τουρκικὸ κράτος θὰ κατὰσχει ὅλα τὰ ὑπάρχοντα τοῦ Συλλόγου καὶ ὅλο τὸ ὑλικὸ τῆς βιβλιοθήκης μεταφέρεται στὴν Ἀγκυρα¹²⁶. Τὸν τελευταῖο ἐκεῖνο χρόνο ἡ βιβλιοθήκη πρέπει νὰ περιεῖχε περίπου 28.000 τόμους καὶ 183 χειρόγραφα¹²⁷. Ὁλοκληρωμένος κατάλογος τῶν βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης δὲν ὑπάρχει. Ὑπάρχουν ὅμως δημοσιευμένοι στὸ περιοδικὸ πλήρεις κατάλογοι τῶν εἰσερχομένων βιβλίων κατὰ τὴ διάρκεια ὀρισμένων περιόδων¹²⁸. Τὰ χειρόγραφα τοῦ Συλλόγου ἕως τὸ 1918 περιγράφονται στουὺς καταλόγους τῶν Παπαδοπούλου-Κεραμεᾶ (43)¹²⁹ καὶ Δημητρίου Σάρρου (128)¹³⁰. Σὲ αὐτὰ

125. Ὁ.π., σ. 89-90. Ὁ Ἰωακείμ Βαλαβάνης εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου *Μικρασιατικά*, Ἀθήνα, 1891.

126. Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish relations 1918-1974*, Ἀθήνα, 1983, σ. 127.

127. Τόσα χειρόγραφα ἀναφέρει ὁ Moraux στὸν κατάλογο ποὺ ἐξέδωσε ἡ «Ἐταιρεία Τουρκικῆς Ἱστορίας». Βλ. Paul Moraux, *Catalogue des manuscrits Grecs (Fonds du Syllagos)*, Ἀγκυρα, 1964.

128. Βλ. <i>Ε.Φ.Σ.Κ.</i> , τ. ΙΣΤ',	σ. 408-414	Κατάλογος εἰσερχομένων	ἔτους 1880-81.
<i>Ε.Φ.Σ.Κ.</i> , τ. ΙΕΤ',	σ. 415-423	Κατάλογος εἰσερχομένων	ἔτους 1881-82.
<i>Ε.Φ.Σ.Κ.</i> , τ. ΙΖ',	σ. 214-222	Κατάλογος εἰσερχομένων	ἔτους 1882-83.
<i>Ε.Φ.Σ.Κ.</i> , τ. Κ',	σ. 191-199	Κατάλογος εἰσερχομένων	ἔτους 1884-85.
<i>Ε.Φ.Σ.Κ.</i> , τ. Κ',	σ. 199-215	Κατάλογος εἰσερχομένων	ἔτους 1885-86.
<i>Ε.Φ.Σ.Κ.</i> , τ. Κ',	σ. 215-225	Κατάλογος εἰσερχομένων	ἔτους 1886-87.
<i>Ε.Φ.Σ.Κ.</i> , τ. ΚΑ',	σ. 298-304	Κατάλογος εἰσερχομένων	ἔτους 1887-88.
<i>Ε.Φ.Σ.Κ.</i> , τ. ΚΑ',	σ. 304-312	Κατάλογος εἰσερχομένων	ἔτους 1888-89.
<i>Ε.Φ.Σ.Κ.</i> , τ. ΚΑ',	σ. 259-270	Κατάλογος εἰσερχομένων	ἔτους 1889-90.
<i>Ε.Φ.Σ.Κ.</i> , τ. ΚΑ',	σ. 270-275	Κατάλογος εἰσερχομένων	ἔτους 1890-91.
<i>Ε.Φ.Σ.Κ.</i> , τ. Λ',	σ. 86-87	Κατάλογος εἰσερχομένων	ἔτους 1906-07.

Σύμφωνα μὲ ἀνεπιβεβαιωτὴ πληροφορία, ὑπάρχει στὴν Ἀγκυρα πολυγραφημένους κατάλογος τῶν βιβλίων τοῦ Συλλόγου.

129. Ἀ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Κατάλογος τῶν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ χειρογράφων βιβλίων. Μῆρος Α'», *Ε.Φ.Σ.Κ. Παράρτημα Κ'-ΚΒ' τόμων*, Κωνσταντινούπολη, 1892, σ. 76-130.

130. Δημήτριος Μ. Σάρρος, «Κατάλογος τῶν χειρογράφων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει

πρέπει να προστεθούν και εκείνα που απέκτησε ο Σύλλογος από το 1918 και μετά.

Τὰ ἔχνη τῆς βιβλιοθήκης χάνονται ἕως τὸ 1932, ὅταν τὸ ὑλικὸ τῆς μοιράζεται σὲ διάφορα τουρκικὰ ἰδρύματα. Τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς βιβλιοθήκης παίρνει ἡ ἰδρυθεῖσα ἀπὸ τὸν Κεμάλ «Τουρκικὴ Ἱστορικὴ Ἑταιρεία» (Türk Tarihi Kurumu), ἡ ὁποία κράτησε τὰ ἱστορικὰ βιβλία, τὰ περιοδικὰ καὶ τὰ χειρόγραφα (σύνολο 5348 τόμους). Τὰ ὑπόλοιπα –κυρίως ἱατρικὰ¹³¹– τὰ παρεχώρησε στὸ «Σπίτι τοῦ Λαοῦ» (Halk Evi), ποῦ μετὰ τὴν σειρὰ του τὰ ἔδωσε –ὅταν ἔκλεισε– σὲ ἄλλα τουρκικὰ ἰδρύματα. Τὰ ὑπόλοιπα βιβλία μοιράστηκαν:

α. Στὴν «Τουρκικὴ Γλωσσολογικὴ Ἑταιρεία» (Türk Dil Kurumu).

β. Στὴ «Γενικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἀγκυρας» (Ankara Genel Kitaplığı, ἀπὸ ὅπου μεταφέρθηκαν τὸ 1956 στὴν «Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη» (Milli Kütüphanesi) τῆς τουρκικῆς πρωτεύουσας.

γ. Στὸ «Σεμινάριο Κλασσικῆς Φιλολογίας τῆς Πανεπιστημιακῆς Σχολῆς Γραμμάτων» (Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi) τῆς Ἀγκυρας, ὅπου δόθηκαν μερικὲς παλιὲς ἐκδόσεις κλασσικῶν συγγραφέων.

Τὰ ἀρχεῖα τοῦ Συλλόγου –κατὰ πάσα πιθανότητα– βρίσκονται στὴ βιβλιοθήκη Süleymaniye τῆς Κωνσταντινουπόλεως, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ πρόσβαση σὲ αὐτὰ¹³².

V

Ἡ δημόσια βιβλιοθήκη τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. ἰδρύθηκε –σύμφωνα μετὰ τίς διακηρύξεις τῆς ἰδρυσῆς της– με σκοπὸ ὄχι μόνον νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου, ἀλλὰ καὶ νὰ συμβάλῃ στὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τῶν ἐλλήνων τῆς Πόλης. Γιὰ τὸ δημόσιο χαρακτῆρα της ὁμοῦς πρέπει νὰ σημειώσουμε: α) Ὅτι ἡ πρόσβαση στὴ βιβλιοθήκη γιὰ τὰ μὴ μέλη ἕως τὸ 1908 δὲν ἦταν ἐλεύθερη, ἀφοῦ χρειαζόταν εἰσιτήριο ποῦ χορηγοῦσε τὸ προεδρεῖο, καὶ β) ἡ προσέλευση ἀναγνωστῶν ὑπῆρξε ἐλάχιστη, μετὰ ἐξαίρεση τὴν τελευταία περίοδο.

Παρὰ τὴ σημασία ποῦ ὁ Σύλλογος ἀπέδιδε στὴ βιβλιοθήκη, οἱ ἐτήσιοι προϋπολογισμοὶ του ποτὲ δὲν διέθεσαν τὴν ἀνάλογη χρηματοδότηση γιὰ

Ἐλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου», Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τ. Η' (1981), σ. 157-199, καὶ τ. Θ' (1932), σ. 129-172.

131. Paul Moraux, «Les manuscrits Grecs du Syllogos de Constantinople», *Byzantion*, τ. 24 (1954), σ. 608.

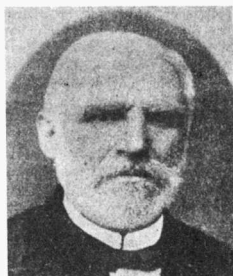
132. Paul Moraux, *Catalogue des manuscrits Grecs*, σ. XVIII-XIX.

τόν εμπλουτισμό της. Σε όλη τη διάρκεια της λειτουργίας της δέν εφαρμόστηκε κάποια συστηματική πολιτική αγορών για τη δημιουργία συγκροτημένων πυρήνων βιβλιογραφικού ύλικού σε κύριους κλάδους. Ἐνθὺτα, ἡ αὐξηση τοῦ ὕλικου της στηρίχθηκε κυρίως στὶς δωρεές καὶ τὶς ἀνταλλαγές, ποὺ ἐκ τῶν πραγμάτων ἐμπειρεῖχε τὸ στοιχεῖο τῆς μὴ συστηματικῆς ἀνάπτυξης. Βέβαια μπορεῖ νὰ προβληθεῖ ἡ δικαιολογία τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων ποὺ ἀντιμετώπιζε ὁ Σύλλογος, παρὰ τὶς γενναῖες δωρεές γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν σκοπῶν του. Οἱ προσφορές αὐτὲς πρέπει νὰ ἐκτιμηθοῦν σὲ συνάρτηση μὲ τὶς πολυδάπανες δραστηριότητες ποὺ εἶχε ἀναλάβει ὁ Ε.Φ.Σ.Κ. Ἐλλωστε συνήθως οἱ δωρητὲς ὀριζαν ποὺ θὰ διατεθοῦν τὰ χρήματα ποὺ πρόσφεραν.

Ἡ βιβλιοθήκη ὁμως, πέρα ἀπὸ τὴν ἀπρογραμματίστη ἀνάπτυξή της, ἀντιμετώπιζε καὶ διαρκὲς πρόβλημα ὀργάνωσης, ποὺ πολλὲς φορὲς ἐφθασε σὲ ὀριακὸ σημεῖο. Στὴν κατάσταση αὐτὴ ὀδήγησαν οἱ συνεχεῖς ἀλλαγές τῶν ὑπευθύνων της, ποὺ δέν ἐπέτρεψαν τὴν ὕπαρξή μιᾶς σταθερῆς ἀποψῆς γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ ὕλικου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλλειψη ἐπαρκοῦς προσωπικοῦ καὶ χώρου. Φυσικὰ ὕπῆρξαν καὶ διαστήματα βιβλιοθηκονομικῆς τάξης, ποὺ ὀφείλονταν στὴ σκληρὴ ἐργασία καὶ τὶς γνώσεις ὀρισμένων ἐταίρων ἀλλὰ καὶ στὶς ἐποχικὰ εὐνοϊκὲς συνθήκες.

Πέρα ἀπὸ τὶς τεχνικὲς ἀδυναμίες τῆς βιβλιοθήκης, ἡ ὕπαρξή της καὶ μόνη, ὡς ζωτικὸ στοιχεῖο τῆς λειτουργίας τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ., εἶχε ξεχωριστὴ σημασία, ἀφοῦ ἀποτελέσει τὸ ἐπίκεντρο τῶν σχέσεων τοῦ Συλλόγου μὲ πνευματικὸς ἀνθρώπους, ἐπιστημονικὰ ἰδρύματα καὶ κρατικὰ ὀργανα ἀπὸ πολλὲς χῶρες. Ἐξίσου σημαντικὴ διαπίστωση γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ὕλικὸ της περιλάμβανε σπουδαιότατα συγγράμματα, ἐντυπα καὶ χειρόγραφα. Πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ἰδιαίτερα ὅτι χάρη στὸν Ε.Φ.Σ.Κ. καὶ τὴ βιβλιοθήκη του διασώθηκαν χειρόγραφα τῆς «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς», ποὺ θὰ μπορούσαν διαφορετικὰ νὰ εἶχαν χαθεῖ. Στὴ βιβλιοθήκη κατοπτρίζονται τὰ πλεονεκτήματα καὶ οἱ ἀδυναμίες τοῦ Συλλόγου καὶ ἡ σημασία της συνδέεται μὲ τὸ γεγονὸς, ὅτι ἀπετέλεσε μία ἀπὸ τὶς κύριες δραστηριότητες καὶ «ἐν τῶν ἰσχυροτέρων ὀπλων»¹³³ μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπεδίωκε νὰ προωθήσει τοὺς εὐρύτερους τοῦ στόχους.

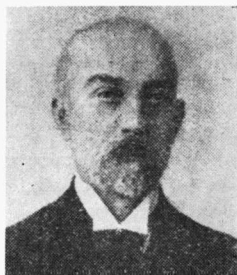
¹³³ Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Ζ' (1972-1973), σ. 301. Τὸ ἀναφέρει ὁ βιβλιοφύλακας Ἀπόστολος Λιούμας.

Ήροκλης Βασιάδης

Μηνάς Αΰθεντόπουλος

Θεμιστοκλής Σαλτέλης

Δημοσθένης Οικονομίδης

Βασίλειος Μυστακίδης

Δημήτριος Σάρρος

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ Ε.Φ.Σ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

ΟΙ ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΣΜΗΤΟΡΕΣ (1864-1912)

Συλλογικό έτος	Όνοματεπώνυμο	Έπαγγελμα/ Ιδιότητα	Έτος έκλογής του ως μέλους του Ε.Φ.Σ.Κ.
1864-1865	Καμάρας Έμμανουήλ	Έμπορος	1871
1865-1866	Καμάρας Έμμανουήλ		
1866-1867	Καμάρας Έμμανουήλ		
1867-1868	Άριστοκλής Ίωάννης	Καθηγητής	1861
1868-1869	Άριστοκλής Ίωάννης		
1869-1870	Βασιάδης Ήροκλής	Ίατρος	1861
1870-	Πανταζής Μιλτιάδης	Ίδρυτής και καθ. του έλλην. λυκείου	1867
12/9/1870-	Τάγης Αναστάσιος	Ίδρυτής και καθ. του έλλην. λυκείου	1869
30/11/1870-1871	Μαυρογένης Άλέξανδρος	Νομικός	1870
1871-1872	Μαυρογένης Άλέξανδρος		
1872-1873	Λιούμας Άπόστολος	Καθηγητής	1868
1873-1874	Shroeder Paul	Διερμηνεύς τής γερμαν. πρεσβείας	1871
1874-1875	Χασιώτης Γεώργιος	Ίδρυτής και καθ. του έλλην. λυκείου	1869
1875-1876	Καμάρας Έμμανουήλ	Έμπορος	1871
1876-1877	Σαλτέλης Θεμιστοκλής	Καθηγητής	1875
1877-1878	Σαλτέλης Θεμιστοκλής		
1878-	Τάγης Φίλιππος	Καθηγητής	1875
29/1/1879-1879	Σαλτέλης Θεμιστοκλής	Καθηγητής	1875
1879-1880	Σαλτέλης Θεμιστοκλής		
1880-1881	Σαλτέλης Θεμιστοκλής		
1881-1882	Σαλτέλης Θεμιστοκλής		
1882-1883	Λούσης Βασίλειος	Ίατρος	1881
1883-1884	Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Άθ.	Λόγιος	1881
1884-1885	Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Άθ.		
1885-1886	Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Άθ.		
1886-	Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Άθ.		
26/1/1887-1887	Μοσχόπουλος Θεόδωρος	Γραμματέας τής ρωμαν. πρεσβείας	1880

ΓΙΩΡΓΟΣ Α. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Συλλογικό έτος	Όνοματεπώνυμο	Επάγγελμα/ Ιδιότητα	Έτος έκλογής του ως μέλους του Ε.Φ.Σ.Κ.
1887 - 1888	Περδικίδης Κυριακός	Λόγιος	1871
1888 - 1889	Σαλτέλης Θεμιστοκλής	Καθηγητής	1875
1889 - 1890	Πετρακίδης Π.	Διδάσκαλος	1875
1890 - 1891	Παπαγιαννόπουλος Νικήτας	Διδάσκαλος	1885
1891 - 1892	Παπαγιαννόπουλος Νικήτας		
1892 - 1893	Παπαγιαννόπουλος Νικήτας		
1893 - 1894	Παπαγιαννόπουλος Νικήτας		
1894 - 1895	Παπαγιαννόπουλος Νικήτας		
1895 - 1896	Μυστακίδης Βασίλειος	Καθηγητής	1893
1896 - 1897	Οικονομίδης Δημοσθένης	Καθηγητής	1890
1897 - 1898	Οικονομίδης Δημοσθένης		
1898 -	Μυστακίδης Βασίλειος	Καθηγητής	1893
9/12/1898 - 1899	Παντερμαλής Άλέξανδρος	Δικηγόρος	1895
1899 - 1900	Αύθεντόπουλος Μηνάς	Καθηγητής	1889
1900 - 1901	Μυστακίδης Βασίλειος	Καθηγητής	1893
1901 - 1902	Κοκκολάτος Κλεόβουλος	Ίατρος	1891
1902 -	Άμπελίδης Έμμανουήλ	Ίατρος - Άντισυντ/άρχης	1888
13/1/1903 - 1903	Παπανικολάου Π.*	Ίατρος	1898
1903 - 1904	Οικονομίδης Δημοσθένης	Καθηγητής	1890
1904 - 1905	Άσπριώτης Ίωάννης	Καθηγητής	1901
1905 - 1906	Μαζαράκης Άνθιμος	Καθηγητής	1903
1906 - 1907	Οικονομίδης Δημοσθένης	Καθηγητής	1890
1907 - 1908	Χαραλαμπίδης Χρ.	Δικηγόρος	1904
1908 -	Χαραλαμπίδης Χρ.		
23/6/1908 - 1909	Άνδρεάδης Όδυσσεύς	Δημοσιογράφος	1881
1909 -	Χαραλαμπίδης Χρ.	Δικηγόρος	1904
16/11/1909 - 1910	Σάρρος Δημήτριος	Καθηγητής	1907
1910 -	Σάρρος Δημήτριος		
12/7/1910 - 1911	Ρίτσος Βασίλειος	Ίατρος	1877
1911 - 1912	Σάρρος Δημήτριος	Καθηγητής	1907

* Ο Π. Παπανικολάου παραιτήθηκε λίγο πριν από τη λήξη της θητείας του και ό άντι-πρόεδρος Χρ. Πανταζίδης ανέλαβε την έποπτεία της βιβλιοθήκης.

ΙΔΡΥΜΑΤΑ ΠΟΥ ΔΙΑΤΗΡΟΥΣΑΝ ΑΝΤΑΛΛΑΓΕΣ ΜΕ ΤΟΝ Ε.Φ.Σ.Κ.

<i>Πανεπιστήμια</i>	<i>Ἀκαδημίες</i>
Βασιλικὸ Λειψίας	Βασιλικὴ Βρυξελλῶν
Βόρτσμπουργκ	Αὐτοκρατορικὴ Βιέννης
Ἐρλάγγης	Ρουέν
Βασιλικὸ Ἄλλης-Βυττεμβέργης	Κοπεγχάγης
Τυβίγγης	Ἀρχαιολογικὴ Ρώμης
Ἀθηνῶν	Σμιθσώνειος Οὐάσιγκτον
Ἰένας	Βασιλικὴ Βερολίνου
Βόννης	Μπορντῶ
Λιδελβέργης	Πετροπόλεως
Γκράτς	Σερβίας
Ὀδησοῦ	Βελιγραδίου
Μπρεσλάου	Φυσικῶν Ἐπιστημῶν Μιννεσώτας
Αὐτοκρατορικὸ Πετροπόλεως	Παρισιῶ
Βασιλικὸ Οὐψάλας	Βασιλικὴ Στοκχόλμης
Λοῦνδ Νορβηγίας	Μονάχου
Αἰξ	
Βασιλικὸ Χριστανίας	<i>Βιβλιοθήκες</i>
Ὁξφόρδης	Μαρκιανὴ Βενετίας
Γκρέσσεν	Λαϊκὴ Νέας Ὑόρκης
Johns Hopkins Βαλτιμόρης	Ἐθνικὴ Ἑλλάδος
Γοτίγγης	Ἑλληνικῆς Βουλῆς
Στοκχόλμης	Χαϊδελβέργης
Καινιζβέργης	Βασιλικὴ Στρασβούργου
	Ἀρχιδουκάτου τῆς Βαϊμάρης

Σύλλογοι - Σχολές - Ὑπουργεῖα κλπ.

- Σύλλογος πρὸς Ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν (Παρίσι)
- Σύλλογος πρὸς Ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν (Λοῦνδον)
- Βρετανικὸ Μουσεῖο
- Φιλελληνικὸς Σύλλογος τοῦ Ἀμστερνταμ
- Ἀθηναῖον Μαδρίτης
- Ἐταιρεία Βολλανδιστῶν (Βρυξέλλες)
- Ἰνστιτοῦτο Βιέννης
- Ἐθνικὸ Ἰνστιτοῦτο Γενεύης
- Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Βερολίνου
- Νορβηγικὸ Γραφεῖο Στατιστικῆς

ΓΙΩΡΓΟΣ Α. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

- Παλαιστίνειος Σύλλογος Πετρουπόλεως
- Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος «Ὁμηρος» (Βυρηττός)
- Εὐαγγελικὴ Σχολὴ Σμύρνης
- Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος Ἀθηνᾶ (Ρέθυμνο)
- Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος Θεσσαλονίκης
- Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων (Ἀθήνα)
- Ἑλληνικὸς Διδασκαλικὸς Σύλλογος (Ἀθήνα)
- Γερμανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ (Ἀθήνα)
- Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ (Ἀθήνα)
- Λαογραφικὴ Ἑταιρεία (Ἀθήνα)
- Ἑταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν (Ἀθήνα)
- Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία (Ἀθήνα)
- Φιλολογικὸς Σύλλογος «Παρνασσός» (Ἀθήνα)
- Σύλλογος «Πλάτων» (Ἀθήνα)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΚΑΙ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΣΤΟ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΡΙΟ ΤΟΥ Ε.Φ.Σ.Κ. (1874-1912)

Ἑλληνικά

- Ἀθηνᾶ (Ἀθήνα)
- Αἰών (Ἀθήνα)
- Ἀκρόπολις (Ἀθήνα)
- Ἀλήθεια (Λεμεσός)
- Ἀμάθεια (Σμύρνη)
- Ἀνάπλασις (Ἀθήνα)
- Ἀνατολικὴ Ἐπιθεώρησις (Κωνσταντινούπολη)
- Ἀνατολικὸς Ἀστὴρ (Κωνσταντινούπολη)
- Ἄνδρος
- Ἀνεξαρτησία (Βόλος)
- Ἀνεξαρτησία (Λάρισα)
- Ἀρμονία (Σμύρνη)
- Αὐγὴ (Κωνσταντινούπολη)
- Βυζαντίς (Κωνσταντινούπολη)
- Βύρων (Ἀθήνα)
- Δελτίον τῶν ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ καὶ δούλῃ Ἑλλάδι ἐκδιδομένων βιβλίων
- Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος
- Ἐβδομάς (Κωνσταντινούπολη)
- Ἐβρος
- Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια (Κωνσταντινούπολη)
- Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώρησις
- Ἑλλάς (Ἀμστερνταμ)

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ Ε.Φ.Σ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

- Ἐξηγητὴς τῶν Ἁγίων Γραφῶν (Μασσαλία)
- Ἐπιθεώρησις (Κωνσταντινούπολη)
- Ἐποχὴ (Κωνσταντινούπολη)
- Ἐρμῆς (Σμύρνη)
- Ἐσπερος (Λειψία)
- Εὐνομία (Σάμος)
- Εὐρωπαϊκαὶ Εἰδήσεις (Τεργέστη)
- Ἐφημερίς (Ἀθήνα)
- Ἐφημερίς Ἀρχαιολογικὴ (Ἀθήνα)
- Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος
- Ἐφημερίς τῶν Βιβλιοφίλων
- Ἐφημερίς τῶν Κυριῶν (Ἀθήνα)
- Ἐφημερίς τῶν Φιλομαθῶν (Ἀθήνα)
- Ἡλιος (Ἀθήνα)
- Ἡμέρα
- Θεατὴς (Κωνσταντινούπολη)
- Θράκη (Κωνσταντινούπολη)
- Ἴρις (Σμύρνη)
- Ἴωνία (Σμύρνη)
- Κόσμος (Κωνσταντινούπολη)
- Κήρυξ (Κωνσταντινούπολη)
- Κλειῶ (Λειψία)
- Κλειῶ (Τεργέστη)
- Κωνσταντινούπολις
- Λόγιος Ἐρμῆς
- Μέλῆς (Σμύρνη)
- Μικρὰ Ἀσία (Κωνσταντινούπολη)
- Μουσεῖον καὶ Βιβλιοθήκη τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης
- Νέα Ἑλλάς
- Νέα Ἐφημερίς (Ἀθήνα)
- Νεαὶ Ἰδέαι
- Νεολόγος (Κωνσταντινούπολη)
- Ξενοφάνης (Ἀθήνα)
- Οἰκονομικὴ Ἐπιθεώρησις
- Ὅμηρος (Σμύρνη)
- Παλιγγενεσία (Ἀθήνα)
- Παρνασσὸς (Ἀθήνα)
- Περιοδικὸ τοῦ Ἀναγωστηρίου ἢ Σμύρνη
- Πλάτων (Ἀθήνα)
- Προμηθεὺς (Κωνσταντινούπολη)
- Πρόδος (Σμύρνη)
- Πρωτα (Ἀθήνα)
- Σάμος
- Σεράπειον (Ἀλεξάνδρεια)

ΓΙΩΡΓΟΣ Α. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Στοά
Σύλλογοι (Βουκουρέστι)
Σωτήρ
Ταχυδρόμος (Κωνσταντινούπολη)
Φιλιπούπολις
Φιλολογική Ἡχώ (Σάμος)
Φιλόπατρις (Ἀθήνα)
Φοῖβος (Ἀθήνα)
Φοῖβος καὶ Παράφοιβος (Ἀθήνα)
Φύσις
Χλωρίς (Κωνσταντινούπολη)

Ξερόγλωσσα

- * Academy
- Alterthumswissenschaft
- * Allgemeine Zeitung
- American Journal of Philology (Πανεπιστήμιο Βαλτιμόρης)
- * Annales d'Anthropologie
- * Annales de Géographie
- * Anthropologie
- * Archeologische Zeitung
- * Athenaeum (Λονδίνο)
- Atheneo (Μαδρίτη)
- Berliner Philologische Wochenschrift
- Bibliotheca Platonica
- * Bulletin Antique
- Bulletin Astronomique
- * Bulletin Critique
- Bulletin de Correspondance Hellénique
- Bulletin de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres
- Bulletin de la Société Impériale des Naturalistes du Moscou
- * Bulletin des Sciences Mathématiques et Astronomiques
- Bulletin des Sociétés Savantes
- Bulletino delle Pubblicazioni Italiane
- Bulletino dell'Imperiale Istituto Archeologico Germanico
- Bulletino dell'Istituto di Corresponzenza Archeologica
- Byzantinische Zeitschrift
- Courrier Oriental
- Cyprus Herald
- Europe Diplomatique
- Gazzete des Hôpitaux
- Gazzete Médicale d'Orient
- Grèce

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ Ε.Φ.Σ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

- * Hermes
- * Jahresbericht über die Fortschitte der Class
Journal de la Société Impériale de Médecine
- * Journal de l'Instruction Publique
Journal des Annonces
- * Journal des Debats
- * Journal des Économistes
- * Journal des Savants
- * Journal des Sociétés Scientifiques
Journal of Hellenic Studies
Illustration
Independance Belge
- Levand Herald (Κωνσταντινούπολη)
- * Literalishes Centralblatt
Matin
- Messenger d'Athènes
- Mittheilungen des Deutschen Archäologischen Institutes (Ἀθήνα και Ρώμη)
Moniteur Oriental (Κωνσταντινούπολη)
Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik
Numismatic Cronicle
Orient (Παρίσι)
Osmanische Post (Κωνσταντινούπολη)
- Phare du Bospore (Κωνσταντινούπολη)
Platonist (Μιννεσότα)
Proceedings of the Canadian Institute
- * Revue Archéologique
Revue Bleue
- * Revue Critique d'Histoire et de Litterature
Revue d'Archéologie
Revue de Géographie
- * Revue de l'Enseignement
- * Revue de l'Enseignement secondaire
- * Revue de l'Enseignement superieure
Revue de l'Orient (Βουδαπέστη)
Revue de l'Orient Chrétien
Revue de Médecine et de Pharmacie
- * Revue de Philologie
- * Revue des Deux Mondes
- Revue des Études Grecques en France
Revue des Universités de Midi
Revue d'Histoire Diplomatique
Revue du Monde Latin
- Revue Internationale de l'Enseignement
- Revue Médicopharmaceutique (Κωνσταντινούπολη)

- Revue Orientale
- * Revue Politique et Litteraire
- * Revue Pédagogique
- * Revue Scientifique
- * Revue Universitaire
- Stambul
- Terre Sainte
- Univers
- * Université
- * Viertnik (Ζάγκρεμπ)
- * Wiener Studien
- Württembergische Jahrbücher ect.

[Βυζαντινά Χρονικά] (Πετρούπολη, στά ρωσικά)

[Έφημερίς Αυτοκρατορικής Ίατρικής Έταιρείας] (Πετρούπολη, στά ρωσικά)

[Έφημερίς Αυτοκρατορικού Ύπουργείου Παιδείας] (Πετρούπολη, στά ρωσικά)

Ο Κατάλογος στηρίζεται στά έλλιπη στοιχεία πού υπάρχουν στό περιοδικό του Ε.Φ.Σ.Κ. και δέν είναι πλήρης. Άλλά και για τά αναφερόμενα περιοδικά και εφημερίδες δέν υπάρχουν πληροφορίες, ώστε νά διαπιστωθεΐ πόσα και ποιά τεύχη από τό καθένα ύπήρχαν στό αναγνώστηριο. Άν κρίνουμε από τή συχνότητα μέ τήν όποία κάθε περιοδικό και εφημερίδα αναφέρεται σέ όρισμένους έτήσιους άπολογισμούς, συμπεραΐνουμε ότι μερικά από αυτά άντιπροσωπεύονται μέ έλάχιστα τεύχη και λίγα παρουσιάζουν σχετική συνέχεια στό χρόνο.

(*) Ο άστερίσκος δείχνει τίς εκδόσεις πού άποκτήθηκαν μέ άγορά.

(—) Η παύλα δείχνει τίς εκδόσεις πού παρουσιάζουν σχετική συνέχεια.